

ÉDES ANYANYELVÜNK

Miért és hogyan?

Sok vita — néha bizonyos éles vita — folyik a nyelvhasználat, a nyelvi helyesség kérdéséről. Pedig kétségtelen, hogy mindnyájan egyet akarunk: a nyelv ügyét szolgálni. A cél közös, de — többféleképpen lehet értelmezni. S még nagyobb eltérés van az útban és a módokban, ahogy a célt meg akarjuk közelíteni vagy elérni.

Pedig voltaképpen egyszerű és magától értődő dologról van szó.

A nyelv éppoly természetes és nélkülözhetetlen eleme, közege és eszköze az ember életének, mint a levegő és a víz. Ahogy a környezetvédelem nem öncélúan, hanem az ember érdekében küzd, a természeti környezet tisztaságáért, a nyelvművelés célja sem lehet a nyelv állapotának, jellegének, rendszerének és eszközeinek védelme magáért a nyelvért, hanem hogy az használóját, az embert minél jobban, tökéletesebben szolgálja. Hiszen a nyelv nem önmagáért, nem valamely „összellelem” jóvoltából jött létre, hanem az emberi értelem kibontakozása során, társadalmi szükségletként, az érintkezés eszközeként. A nyelv tehát a társadalom terméke és szükségszerű tartozéka, s a nyelvművelésnek az a célja, hogy a nyelvet minél alkalmasabbá tegye rendeltetésére, s ezzel a társadalmat, a fejlődést segítse. E célt hangsúlyozzuk Lőrincze kifejezésével: emberközpontú nyelvművelés (Élet és Irodalom 1979. febr. 24.).

Álláspontunknak másik természetes alapja az, hogy a nyelv történeti alakulat is, tehát az ember, a társadalom, a világ fejlődésével — és a maga belső törvényei szerint — folytonosan változik. Minél régebbi nyelvtudományhoz megyünk vissza, annál közelebb jutunk az ere-

dethez, annál közvetlenebbül érvényesülnek a tösgyökeres sajtóságok. De tévesen értelmeznénk a hagyománytisztelést, ha valami törzsökös ősiség nevében ragaszkodnánk a már letűnt nyelvhasználatához, csak azért, mert úgy véljük: az volt a romlatlan, tiszta, igazán magyar, tehát helyes.

E vélekedés igazsága is nagyon viszonylagos, az pedig nyilvánvaló, hogy ma nem beszélhetünk-írhatunk úgy, mint Pázmány vagy Vörösmarty, hogy a legjobb példákat válasszam. És semmi sem bizonyítja, hogy a nyelv változása csak romlás, visszafejlődés. Ezt csupán a megszokás, a nyelvi bejégződés érezteti és mondatja némelyekkel. A nyelv életében lehetnek ugyan a körülmények következtében egyenetlenségek, visszaesések, pangások, de ugyanilyen az emberiség történelme is: van még nyomorúság, szenvedés, zsarnokság, nemzetek közti gyűlölködés, háború, népi társaság — a múlthoz képest azonban kétségtelen a haladás, ha csak az elmaradt földrészekre gondolunk is. Bátran mondhatjuk tehát, hogy a világtörténelem, egészében, mégiscsak fejlődés. S ez áll a nyelvre is.

Ennek valós érzékeléséhez, a múlthoz való hiteles, mérlegelő viszonyításához pedig a nyelv történetének, sokrétű anyagának, szerkezetének és mozgástörvényeinek igen alapos, tudományos ismerete szükséges. Ezt nem a szakmai fölény állítja. Sokan vannak azonban, akik öntudatos határozottsággal nyilatkoznak és ítélik meg nyelvi kérdésekben, mert úgy érzik, hogy anyanyelvüket ők is jól ismerik és használják, tehát véleményük mérvadó. Igaz: egyszerű emberek és íróművészek közt egyaránt találkozunk

olyanokkal, akik minden nyelvészeti szakképzettség nélkül is tökéletes urai a szónak. Környezetük nevelő példájának és kifejezőkészségük, nyelvi fantáziájuk ösztönös, de tudatosan is fejlesztett adományának köszönhetik ezt (bonyolult, sok összetevőjű fogalom az, amit „nyelvérzék”-nek nevezünk). Minden tiszteletünk és becsülésünk az övék, mert igazában általuk él, újul és gazdagodik a nyelv. Ha azonban egy változás értékeléséről, egy új jelenség megítéléséről, tehát a nyelv szabályozásáról, a norma megállapításáról van szó, a döntést nyilván ők is rábízzák a nyelvészekre.

A szaktudás azonban nem lehet sem ok, sem jog tekintélyelvű, diktatórikus magatartásra. Merev, „ez jó — ez rossz” döntés helyett körültekintő mérlegelés, a kifejezőeszközök felhasználásának rugalmas megítélése, a stílris szempontok érvényesítése az elvünk. Ami pedig a hangnemet illeti: a nyelvművelő soha ne felejtse el, hogy népművelő is: nem a nagyképu kioktatás, az ingerült fölháborodás vagy a sértő gúny vezet célhoz, hanem a világos magyarázat, a higgadt érvelés, a közvetlen, szemléletes szó.

Nyilvánvaló igazságok ezek, mégis hangsúlyozzuk, ismétéljük őket; nem is a nyelvművelők kedvéért, hiszen mai nemzedékük ezeket vallja és követi, hanem inkább a türelmetlen, heveskedő nyelvvédők számára, akikkel egy a célunk és a szándékunk, szemlélet és módszer kérdésében mégis gyakran ellentétbe kerülünk velük. Pedig közös törekvésünket az egyetértés könnyítené meg, és tenné igazán eredményessé.

Kovalovszky Miklós

I. ÉVFOLYAM

2. SZÁM

1979.

ÁPRILIS —

JÚNIUS

ÁRA: 8 FT

Tartalom

VALAHOL

UTCA-ISZONY, VAGY
ÚT-MÁNIA?

NYELVI „ÚJDONSÁGOK”

EGY NYEVHELYESSEGI
BABONÁRÓL

HIVATALOSAN,
DE KÖZÉRTHETŐEN

MINDENNAPI
KENYERÜNK

DOBOSTORTA
A MACKÓBÓL

A KÖLTŐI KÉPALKOTÁS

SZINESEBB SZÓVAL ÉLVE

ELŐZETES
ÉS MUTATVÁNY

A REKLÁMOK
NYELVÉRŐL

MONDD ÉS IRD —
ESETLEG MÁSKÉPPEN

AZ ÓVAS
JOGOS LETT VOLNA!

AZ ÚJ IRÓGÉPSZABVÁNY

REJTVÉNY

Megjelenik

a Magyar Tudományos
Akadémia
Anyanyelvi, Helyesírási
és Magyar Nyelvészeti
bizottságának, valamint

a Magyar
Nyelvtudományi
Társaságnak és a TIT
országos magyar nyelvi
választmányának
támogatásával.

A szerkesztő bizottság
elnöke:

Lőrincze Lajos

Szerkesztő bizottság:

Deme László,

Fábián Pál,

Fülöp Lajos,

Grétsy László,

Kovalovszky Miklós,

Ladó János,

Rácz Endre,

Somogyi Béla,

Szathmári István,

Szepes Gyula,

T. Urbán Ilona

Felelős szerkesztő:

Bencédy József

Szerkesztő:

Csatár Imre

A rajzokat Dallos Jenő
és Kaján Tibor
készítette.

Szerkesztőség:

Budapest, Ráday u. 20.

1092

Telefon: 181-416

Kiadja:

a Lapkiadó Vállalat

Felelős kiadó:

Siklósi Norbert igazgató

Megjelenik negyedéven-

ként. Egyes szám ára:

8 Ft. Előfizetési díja

félévre 16 Ft., egy évre

32 Ft. Terjeszti a Ma-

gyar Posta. Előfizethető

bármelyik postahivatal-

ban, a kézbesítőknél, a

posta hírlapüzleteiben

és a Posta Központi Hír-

lapirodánál (KHI Bp.

József Nádor tér 1.

1900) közvetlenül vagy

postautalványon, vala-

mint átutalással a KHI

915-961 62 pénzforgalmi

jelzőszámra. Külföldiek

részére előfizethető a

„Kultúra” Könyv és

Hírlap Kőltérszolgálati

Vállalatnál. H-1389

Budapest, postafiók 149.

79.4., 1227 Szolnoki Nyomda

INDEX: 25 224

HU ISSN 0139-0457

Valahol

Bizonyosan sokan megfi-
gyelték már, hogy egy-egy
ember vagy kisebb-nagyobb
csoport felkap és unos-unta-
lan használ valamilyen szót,
kifejezést. Ezeknek a „di-
vatszavaknak” nagyobb ré-
sze nem hosszú életű. —
Ahogy — tréfából vagy ko-
molykodva, sőt nagyképüs-
ködve — felkapták, ugyan-
úgy el is ejtik őket hama-
rosán; csak ritkán válnak a
nagyobb közösség tulajdoná-
vá. Négy-öt évtizeddel ez-
előtt például ilyen monda-
sok járták: *benne vagyok*,
direkt szerencse, kész röhej,
mire föl, úgy ahogy mondod,
rém cuki stb. Ezeket ma már
— jórészt — mások váltot-
ták fel.

A divatszavakról gyakran
ejtünk szót nyelvhelyességi
előadásainkban — több-ke-
vesebb sikerrel. Inkább ke-
vesebb, mint többel. A *va-
lahol* határozószó furcsa, szo-
katlan, divatos használatát
például már én is többször
szóvá tettem, de terjedésének
— sajnos — nem sikerült
gátat vetni.

Vagy tizenöt évvel ezelőtt
Csurka István egyik kiváló
novelláiban olvastam elő-
ször róla. Az író ilyen mon-
datokat ad a filmes szakem-
berek szájába: „*Valahol* ar-
ról van szó...”; „*Ennek va-
lahol* arról kell szólni, hogy
semmi becsstelenséget nem

tűrhetünk meg magunk kö-
rül...”; — „*Serfözőknek*
valahol igazuk van...”. Csur-
ka ironizálva beszélte így
szereplőit, amit az is bizo-
nyít, hogy a novellabeli író,
Fodor, akivel forgatókönyv-
ről tárgyalnak, ugyancsak
felfigyel ezekre a *valahol*-
okra, s szelíd gúnyal, fá-
radt-rezignáltan ismétli őket:
„No persze, *valahol* igen”,
„*Nekem* meg akkor *valahol*
át kell írni a könyvet”.

Az Értelmező Szótárban
természetesen nyomát sem
találjuk ennek a furcsa *va-
lahol*-nak. Ott csak a közis-
mert jelentései vannak meg:
‘valamely helyen, meg nem
határozott vagy közelebről,
pontosabban meg nem hatá-
rozott helyen’. Például: „*va-
lahol* talán utolsót Álmodik
a nyomor; *Itt valahol*, ott
valahol Esett, szép, szomo-
rú fejekkel Négy-öt magyar
összehajol” (Ady).

Eleinte azt hittem, hogy a
Csurka István által idézett
valahol talán egyetlen em-
bernek a groteszk szóhasz-
nálatára: ilyen eset gyakran
előfordul. Egy kis megfigye-
lés után meglepetéssel ta-
pasztaltam azonban, hogy
művészi körökben már szin-
te általánossá vált, maidnem
csak az isénvesebb kifejezés-
mód szimbóluma lett, sőt,
nemcsak filmszakemberek
privilegiuma már ez a köd-

fátyolos *valahol*. Több kiváló
író megnyilatkozása is sze-
repelel jegyzeteim között. Íme:
„A rímről Kardos László írt
a Kortársban, amit már *va-
lahol* érezünk és tudunk”;
„Azért pokoli az egész, mert
az ember *valahol* nem éri be
sohasem a saját tudomá-
nyát”; „Meg kell vizsgálnunk
a kérdést már csak azért is,
mert (úgy látszik) *valahol* a
stiliztika tudományának
alapvető kérdéseiben sem si-
került még közös megegye-
zésre jutni...”

Nem véletlenül neveztem
az imént „ködfátyolos”-nak
ezt a *valahol*-t. Az idézett
mondatok azt bizonyítják,
hogy a szerepe a mondat
egészének vagy valamelyik
szava értelmének elbizony-
talanítása, határozatlanná té-
tele. Ilyen szavakkal, kife-
jezésekkel lehetne helyette-
síteni: *valahogy*, *valamikor*,
valamilyen módon, *talán*, *egy*
kissé, *mintha*, *azt hiszem*,
úgy gondolom stb. De a leg-
több esetben el is lehetne
hagyni, anélkül, hogy a mon-
dat értelme valami változást
szenvedne.

Sajnos, az irodalomból, a
kritikából lassan leszivárog
ez a furcsa, ködös, fontosko-
dó, de tulajdonképpen sem-
mitmondó *valahol* az érte-
kezletek világába, s hovatov-
ább mindennapi életünkbe
is. Pedig nem sokat nyerünk
vele.

Lőrincze Lajos

Nyelvi „újdonságok”

A múltkoriban egy öreg,
nyolcvan év körüli nénivel
beszélgettem. Többek között
ezt mondta: „és akkor ott-
hagyott *csapot-papot*.” Nem
csapot-papot, hanem *csatot-
papot*. Valószínű, hogy ezt a
szólást így, félrehallva, fél-
reértve használta egy életen
át. Ettől azonban érthető
maradt; rögtön tudtam, mi-
re gondol.

Csokonai Vitéz Mihály
„*csapot, papot*, mindent fe-
lejtett” — olvassuk Petőfi
Sándornál. Ezt azért emlí-
tem meg, mert újabban fel-
ütötte a fejét egy újfajta
(még nem) szólás, Petőfi
után szabadon: „*abban a ki-
rakatban* rengeteg játékot
láttam: építőkockát, villany-
vasutat, mackót, babát,
anyám tyúkját”; „*felrakott*
magára mindent: gyűrűket,
nyakláncokat, karkötőket,
anyám tyúkját.” Ez a kife-
jezés a halmozás, a fokozás

érezkeltesére használatos
újabbán. „*Anyám egyetlen*
jószága”, az anyám tyúkjá
az egyediségből, az egyedül-
valóságból annak a kifejező-
jévé vált, amikor „*sok min-
den*”-t akarunk mondani.
Választékosságról volna szó?
Mindenki arra törekszik,
hogy beszéde érdekes, válto-
zatos legyen. De néha en-
nek a törekvésnek a zsák-
utcájába kerülünk. Hallunk
egy érdekes szót vagy elfer-
dített változatát, átvesszük,
szókincsünkbe beépítjük, és
aztán azon kapjuk magunkat,
hogy unos-untig használjuk,
sőt: „*saját*” elmeszipporkáink
más szájából is elhangza-
nak.

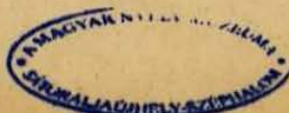
A sokat vitatott *ciki* fu-
tott be ilyen pályát. (Úgy
jártunk vele, mint a farmer-
nadrággal: egyénien akar-
tunk öltözni, és egyenruhába
bújtunk.) A *ciki* pályafutá-
sa még nem ért véget, azon-

ban új fordulatot vett. 'Ciki'
értelmeben használatossá vált
a *cikornya*. Ez a szó — el-
lentében eredeti értelmével
(‘cifra, kacskaringós díszí-
tés’), — ugyanazt jelenti a
köznyelvi argó szóhasználat-
ban, mint a *ciki*, csak
„választékosabb” formában.
Aztán van a *ciki*-nek még
egy „*rokon értelmű*” párja:
cing-ceny. Ez is elhangzik
olykor-olykor, habár végképp
semmi értelme sincsen.

Egyszóval fordulatosan,
egyénien, szellemesen aka-
runk beszélni.

Még egy példa az újabbak
közül. Néhány évvel ezelőtt
röppent a köztudatba az
„*akárki, akármí*” használata.
Először szellemesnek tetszett,
de ahogy egyre többet hal-
lom úton-útfélen, bevallom,
már a hátam is borsózik
tőle: „Az az *akárki akárhó*
akármikor már megint írt
egy *akármí*”.

Bothné Sebestyén Ilona

Utca-iszony vagy út-mánia?

Olvasom egy címjegyzékben: Budapest, Semmelweis út 19. Egy levél címzésében: Csongrád, Réti János út. A város térkép mindkét esetben mást mond: Semmelweis utca, Réti János utca. Sokan úgy gondolják, előkelőbb az út, ezért levelezésükben minden utcát átminősítenek út-nak. Úgy gondolják, hogy az utca csak „szegény rokon” az „előkelőbb” út-hoz képest. Ezt a véleményt megfogalmazni nem szokták, de az biztos, hogy az efféle hibázás jóval gyakoribb, mint a fordítottja; az például aligha jut eszébe valakinek, hogy a budapesti Rákóczi út helyett ezt írja: Rákóczi utca.

Megfigyeltem, hogy amit hivatalosan (térképeken, utcanevjegyzékekben) u. rövidítéssel írnak, azt sokan így olvassák: út. Pedig az út-nak — mint egészen rövid szó-nak — nincs is rövidítése, s az u.-nak már a rövid u betűje is arra utal, hogy az utca szót rövidíti. Intézmények megjelölésében is gyakori jelenség, hogy a „széreny” utca szót az út-tal cserélik föl: Széchenyi úti Napközi Otthon — (közli egy címtábla Egerben), ahol pedig az utcák névjegyzékében nincs is Széchenyi út, csak Széchenyi utca. Az ott dolgozók talán szégyellik, hogy utcában van a munkahelyük? Egy lakásszövetkezet, amely saját csekkszámát szerinte az egri Rózsa Károly utcában működik, a felekkel való levelezésében Rózsa Károly úti-nak vallja magát.

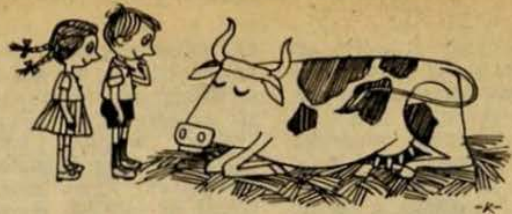
Lehet, hogy csak két betűt akarnak megtakarítani, vagy csupán felületességéből származik a névcsere, mégis azt kell mondanunk, hogy helytelen eljárás ez.

A Magyar értelmező kéziszótár szerint az út „nagyobb, forgalmas utcák nevében” használható, az utca szó pedig „városban, falun kisebb közlekedési útvonal”-at jelöl. E két szónak az eredete nem azonos. A szótár is utal rá, hogy az út finnugor eredetű, az utca ellenben szláv jövevényszavaink közé tartozik. (Az utóbbinak eredetibb, régi alakja a magyar írásban ucca volt!)

A kérdésnek jogi oldala is van. Ha valaminek a hivatalos neve Kossuth Lajos utca, akkor jogtalanul nevezzük egyénileg Kossuth Lajos út-nak. Az út és az utca különbségét már csak azért sem tanácsos elmosni, mert ugyanarról a személyről ugyanabban a városban út is, utca is lehet elnevezve. Egerben például Lenin út is, Lenin utca is van, jó messzire egymástól, és ha egy Lenin utcai lakosnak a Lenin út-ra címezik a levelet, akkor fölösleges munkát adnak a postának, amellet a címzettnek is bosszúság, mert a levél késve jut el hozzá.

Az, hogy valaki út-on vagy utcá-ban lakik, nem dicsőség és nem szégyen, de utca helyett út-at vagy út helyett utcá-t mondani és írni — hiba.

Pásztor Emil

— HA MOST MEGFEJÜK, BIZTOSAN ALUDTTEJET AD... —

Egy nyelvhelyességi babonáról

Arany János — jól tudjuk — mindig is érdeklődött a nyelvészet iránt, és írásban is szívesen nyilvánította véleményét egy-egy vitás nyelvhelyességi kérdésről. Érdeklődése fokozódott a hetvenes években, amikor a Magyar Nyelvőr megindulása — szerkesztőjének, Szarvas Gábornak és munkatársainak, köztük a fiatal Simonyi Zsigmondnak élénk tevékenysége — valósággal a nemzeti érdeklődés központjába állította a nyelvtudományt.

Amikor megszabadult akadémiai hivatalától, és szabadban élhetett szellemi kedvteléseinek, első dolga volt, hogy „Tücsök és bogár” címmel — mint maga írta —: „a nyelvre vonatkozó ötleteit futólag papírra vesse”. E kis nyelvészeti íráskor nemegyszer a Nyelvőrben megjelent közleményeknek köszönhetően kiindulópontjukat. Ugyancsak a Nyelvőr egyik cikke indíthatta arra, hogy 1879-ben a Margitszigeten Simonyi Zsigmondnak, a Magyar Nyelvőr akkori szerkesztőjének egy céduláskát adjon át, amelyre egyebek közt ez volt írva: „Be van az én szűrőm ujja kötve. A Kállai utca ki van festve. A jelentés le van írva. — Már a jelentés le volt tisztázva, mikor ő oda jött. — Ha le lesz írva, csak tedd a többihez. Mire a búza le lett vágva, beesteledett. — Ezek jogos magyar kifejezések.”

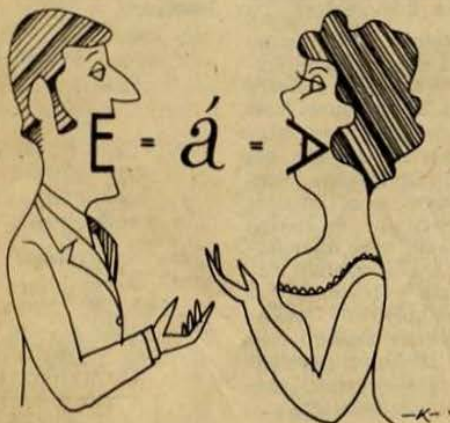
Amikor Simonyi 1907-ben — más példák mellett — az Arany által fölgyezett mondatokat is idézte, és részletesen tárgyalta a létige (van, volt, lesz, lett) és a határozói igenév (-va, -ve) használatát, cikkét ezzel a megállapítással kezdte: „Valóságos örület az, amit mostanában ezekkel a kifejezés-módokkal elkövetnek. Or-

szágszerte el van terjedve az a balvélemény, hogy minden ilyen kifejezés hibás, magyartalan.” A Nyelvőr és a nyelvészeti irodalom azóta számtalanszor írt a kérdésről. A babonák azonban, úgy látszik, igen szívósak. Az „örület” napjainkban ismét kitért: s ezúttal a határozói igenes szerkezetet derűborúra a befejezett melléknévi igenévvel helyettesítik.

Az újságokban és a folyóiratokban, a rádióban és a tévében, az értekezleteken és a megbeszéléseken lépten nyomon ilyen alakokat olvasunk vagy hallunk: „A munka még nem befejezett; A feltételek már biztosítottak; A vállalatok a kár megtérítésére kötelezettek; Az eljárás nem megengedett; Ezek a problémák nem megoldottak; Ez a kérdés nem eléggé megvilágított még; A lakás szépen berendezett; Az idő szűkre szabott; A kísérlet két évre tervezett; A helye nem tisztázott; A haja rövidre vágott volt.” stb. Ahány mondat, annyi fonákság, erőltettség, körülményeskedés. Ezekben a mondatokban csakis a határozói igenes szerkezet jogos, tehát így: „A munka nincs befejezve; Kártérítésre vannak kötelezve; A kérdés nincs megvilágítva; A lakás szépen van berendezve; Az idő szűkre van szabva; A kísérlet két évre van tervezve; A helye nincs tisztázva; A haja rövidre volt vágva.” stb.

Aranynak, Simonyinak és másoknak az intelmei ma is időszerűek, hiszen hasonló félreértés, félremagyarázás szép számmal él a köztudatban. Nem fölösleges hát, ha itt is, most is szóvá tesszük őket.

Éder Zoltán

HELYES KIFEJZÉS

Hivatalosan, de közérthetően!

Lehet, hogy olvasóim egy része értetlenül csóválja fejét e cím olvastán. Úgy érzi, hogy a benne jelzett kívánság ugyanúgy lehetetlen, mintha, mondjuk, ez álma a helyén: Érthetetlenül, de világosan. Csak hogy a két cím közé korántsem tehetünk egyenlőségjelet. Az utóbbi valóban képtelenséget sugall, a másikat azonban éppen ezért állítottam cikkem élére, hogy meggyőzhessem olvasóimat a benne foglalt kívánság jogos voltáról. Azt szeretném ugyanis, ha mindenki számára világos lenne, hogy amikor egy-egy hivatalos nyelvi torz szöveget elemzünk s bírálunk, nem az a kifogásunk, hogy ez a szöveg hivatalos, hanem, hogy *körmönfont, nyakatekert* vagy akár *érthetetlen*. A hivatalos szövegnek igenis hivatalosnak kell lennie, de jó értelemben annak. A hivatalos irattól pl. idegen a bizalmas, népieskedő, anekdotázó hang és stílus, s hibáznánk, ha a szöveget akár a szépirodalom, akár a szak tudományok, akár a tárgyalás nyelvéhez próbálnánk igazítani. Abban sem volna kőszönet, ha erőszakot akarnánk elkövetni a hivatalos nyelv sajátos — és mással nem helyettesíthető — szavain, szakkifejezésein, s keresztes hadjáratot hirdetnénk az olyanok ellen, mint *beidéz, beiskolázás, jogorvoslattal él, pótelőíranyzat, tankötelezettség* stb. Az viszont, hogy a hivatalos levél vagy irat világos, közérthető legyen, elengedhetetlen. A hivatalosság és a közérthetőség nem választható el egymástól. Legalábbis elvben nem.

Vajon mi az oka annak, hogy a hivatalos jelző sok emberben — többnyire éppen olyanokban, akikben erősen él anyanyelvünk szeretete — viszolygást kelt, szinte szent borzadályt ébreszt? Úgy érzem, tudok válaszolni a kérdésre. Mi is valójában a hivatalos nyelv? Nem más, mint a hivatali életben, a hivatalos érintkezésben, a közéletben szükséges nyelvhasználat és stílus. A *hivatalos nyelv* kifejezésben tehát a *hivatalos* melléknév eredetileg azt jelenti: valamilyen hivatalhoz, hatóságához tartozó, vele kapcsolatos, a hivatalban vagy a hivatali ügyintézésben szokásos, sőt szükséges. Igen ám, csak hogy jött az idézőjel! Nekem pl. jó másfél évtizeddel ezelőtt „Hivatalos” szószátyárkodás cím-

mel jelent meg cikkem; vagy valami jelző is ott állt még erősítésül: pl. hogyan hangzik ez *körmönfont hivatalos* nyelven, *hivatalos bikkfanyelven*, esetleg *hivataloskodó nyelven*? Aztán lassan lekopott az idézőjel, elmaradtak a jelzők, s a *hivatalos nyelv* kifejezés ma már önmagában is jelenti azt, hogy hivataloskodó, az élet nyelvtől főlölegesen eltávolodott, fontoskodó nyelv és stílus.

Bár az eddigiekben elvben védtem a hivatalos nyelvet, eszem ágában sincs azt állítani, hogy nem kell küzdenünk a hivatalos nyelv kinövésével szemben. Éppen ellenkezőleg: hathatósabban kell küzdenünk, mint valaha! Napjainkban valamiféle egységfront van kialakulóban a főlölegesen nagyképűsködő, hivataloskodó nyelv és nyelvhasználat ellen. A pénzügyminiszter könyvet adott ki a hivatalos nyelvhasználat buktatóiról (Hivatalos nyelvünk kézikönyve, 1976., majd 1978., a Pénzügyminisztérium kiadása.) Fontos intézmények — a Magyar Tudományos Akadémiát is beleértve — tanfolyamot rendeznek hivatali dolgozók számára a hivatalos nyelvvel kapcsolatos tudnivalókról. A TIT szabadegetemi előadássorozatot szervez Hivatali nyelv, közéleti nyelv címmel. Neves állami vezetőink nyelvész szakemberekkel átnézik, átfésültetik a fontosabb rendeletek, jogszabályok szövegét, olykor saját beszámolójukat, parlamenti expozéjukat is. A nagy tömegtájékoztató eszközök (tévé, rádió, országos lapok) jóvoltából minduntalan napirendre kerül a hivatalos nyelv ügye.

Mik szólnak szemet, sértenek fület leginkább napjaink hivatalos nyelvében? A hivatali közhelyek, fordulatok; a terjengős, terpeszkedő kifejezések; a túlbonyolított mondat szerkezetek, szövegek. Idézek néhány jellegzetes — nem annyira a legfőbb, legfelsőbb hivatali szervekre, inkább a közép és kishivatalokra, vállalati hivatali részlegekre jellemző — mondatot, mindenképpen javításra szoruló szövegrészletet. Olyan kiragadott részletek ezek, amelyek sajnos, érthetővé teszik azt a „szent borzadályt”, amely a magyarul beszélők egy részét már akkor elfogja, midőn meghallja a *hivatalos nyelv* kifejezést! (Valamennyi példám a legutóbbi két-három év terméke.)

Idézet az Észak-Magyarország című lapból: „A mezőgazdasági üzemek sürgősen végezzenek tábláikon a *hőrcsög egyedszám megállapítására felvételezést*.” Azt hiszem, hogy a mezőgazdasági üzemeknek csupán meg kellene állapítaniuk — persze csak hozzávetőleg — a hőrcsögök számát.

Egy mondat egy nagy kereskedelmi vállalatunk vezetőjének rádiónyilatkozatából: „Az eladónak nem az a dolga, hogy *könyveljen*, hanem, hogy *értékesítési tevékenységet bonyolítsa*.” Miért mondta így a nyilatkozó? Bizonyára azért, mert túlságosan dísztelennek, azaz a „hivatalos” stílusba nem illőnek érezte az utolsó három szó helyett az egyszerű *értékesítsen* vagy a még egyszerűbb *eladjon* formát.

Ismét egy rádiós mondat, a Válaszolunk hallgatóinknak című adásból: „Ez a telep a *gyermekanyag szempontjából egyre csökkenő tendenciát mutat*.” Ez magyarul kb. így hangzik: a telepen *egyre kevesebb a gyerek*. Mivel ez a rövid mondat is kifejezi a lényegét, hivatalos használatra is kitűnően megfelel, s kár címozni. Miért *gyermekanyag*, miért *szempontjából*, miért *csökkenő tendenciát* és miért *mutat*?

Az egyik budapesti kerületi tanács népességnyilvántartási csoportja nemrégiben egy sokszorosított adategyeztetési lapot küldött a kerületben lakó szülőknek. (Hogy hánynak nem tudom.) A kérdés, amelyre az adategyeztetési lap megszövegezői választ vártak, a következő: „A *gyermek születési helyének pontosítására vonatkozó bejegyzés meateletét kérik*”. Kell ehhez kommentár?

Egy hivatalos levél részlete a Tolna megyei Néoujságból: „A *Volánnál jelenleg érvényes bérletjegrendszer* árába a navi egyszeri oda- és visszautazás került beépítésre.” Egyszerűen, salangmentesen: a bérlet árát navi egyszeri oda- és visszautazást alapul véve *állanították meg*. A békéscsabai vasútállomáson olvasható — vagy legalábbis volt olvasható — a múlt év elején — ez a felirat: „*Fokozott hatékonyosságú veszélyforrással rendelkező munkaterület!*”

Amikor egy televíziós riportban arról volt szó, hogy amerikai anyagból már nálunk is készítenek farmer-nadrágot, az egyik nyilatkozó ezt mondta: „A farmer-

nadrág magyar ára belesimul a hazai árfejtésünkbe.” Hogyan hangzana ez hivatalosan, de mégis közérthetően? Valahogy így: a hazai árakhoz igazodik.

Végül egy hivatali határozatból idézek néhány sort. A feladó a kiskőrösi Városi Tanács V. B. egyik osztálya. A határozat lényege az, hogy mivel a címzettnek van egy kutyája — a hivatalos szöveg szerint a szóban forgó állat egy „kétéves korú, házörzés céljából tartott eb” — 1977-re pótlólag 60.— Ft ebadót kell befizetnie. Részlet az indoklásból: „Mivel a nevezett bevallási kötelezettségének a megszabott határidőn belül nem tett eleget, ebadóelőírása 1977. évre még nem volt, ezért a rendelkező rész szerint elrendeltem 60.— Ft szaporodásba hozatalát.”

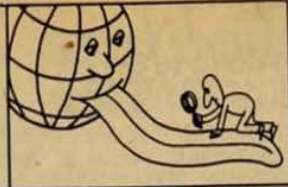
Kedves Illetékesek! Nem akarom én Önöket bántani, de higgyék el, ilyen szövegezzel inkább ártanak, mint használnak. Önök pontosak akartak lenni. Jelezni akarták, hogy itt utólagos adókiegészítésről van szó, s ezért az Önök szempontjából szaporulatnak számít. De mit értek, mit érhetnek el ezzel a pontoskodással? Azt, hogy az ügyfél végül a lényegét sem érti meg.

Remélem, hogy ezek a példák nemcsak olvasóimat győzik meg igazamról, hanem — legalább közvetve — az érintettekre is hatnak. Talán segítenek rádöbbeneni, ráérezteni a fontoskodva-pontoskodva írókat és beszélőket arra, hogy a hivatalos szövegnek valóban hivatalosnak kell ugyan lennie, de a körmönfontan hivatalos, szükségtelenül hivataloskodó hang és stílus nem a közérthetőséget szolgálja, hanem annak éppen legveszedelmesebb el-
lensége.

Grétsy László

SZÖNOK

DOBOSTORTA A MACKÓBÓL

Szókincsünk gyarapodásának egyik érdekes módja az, hogy bizonyos tulajdonnevek köznévvé válnak. Az idevágó példák bőséges választékából izelítőül néhány olyat szeretnénk olvasóink figyelmébe ajánlani, melyeket a vendéglátóipar kínál számunkra.

Ha betérünk a cukrászdába, és elfogyasztunk egy szelet dobostortát, minden figyelmünk a finom sütemény ízére irányul, s nem törjük a fejünket azon, honnan ered az elnevezése. És ha mégis felötlene valakiben ez a kérdés, valószínűleg arra gondolna, hogy ez a sima felületű, égetett cukormázzal bevont kerek torta a dobhoz való hasonlóságáról kapta nevét. Nyelvtudományi irodalmunk azonban számon tartja, hogy ilyen süteményt egy Dobos nevű pesti cukrász készített először, s róla nevezték el *dobostortá*-nak. Közkedvelt sütemény a szerb is, erről már sokan tudják, hogy egy híres cukrászfamilia (Gerbeaud) tulajdonneve vált a megjelölőjévé. De csak az öregebbek emlékeznek egy másik cukrászcsaládra s neves bonbonkészítményére, amely után sok szegény gyermekkel együtt a kis József Attila is hasztalan sóvárgott, amikor alig tízéves fővel leírta ezeket a sorokat:

De szeretnék gazdag lenni,
Egyszer libasültet enni,
Jó ruhában jární-kelni,
S öt forintért *kuglert* venni.

A mai fiatalság már csak az irodalomból ismeri ezeket az idöket, a cukrászda helyett is szívesebben jár az eszpresszóba, bisztrókba, mackókba.

És itt álljunk meg, mert nevezetes szóhoz érkeztünk: A *mackó* tudniillik kétszer is befutotta a szavak jelentésváltozásának azt az érdekes pályáját, amelyet a bevezetőben említettünk. Igaz, először nem a mi

nyelvünkben történt meg ez a dolog, hanem a szlovákban. Itt a *Macko* eredetileg tulajdonnév volt: a *Matej*, vagyis a *Máté* személynév becéző alakja. Minden nép-nél szokás azonban, hogy tréfás, játékos kedvből vagy más indítékből állatokat, állatfajtákat keresztnévvvel jelölnek meg. Nálunk is, az ország bizonyos vidékein a szamarat *bertalan*-nak, a nyulat meg *bencé*-nek mondják. Hasonlóképpen nevezték el a szlovákok a medvét *mackó*-nak. Innen került hozzánk ez a szó, már csak köznévi jelentésében, de az egyébként szintén szláv eredetű *medve* szavunkhoz képest némi kedveskedő, játékos, gyermeknyelvi színezettel.

Amikor vendéglátóiparunk évekkkel ezelőtt Budapesten, a Kígyó utcában felállította első új típusú hideg büféjét, ezt *Mézes Mackó*-nak keresztelte el. A Mézes Mackó csakhamar nagy népszerűsége tett szert, s a hasonló jellegű büfék egymás után tűntek föl a város különböző pontjain. A leg-többjük fölvette — mintaképére emlékeztetve — a *Mackó* nevet.

De ha sok hasonló intézményt azonos tulajdonnévvel illetnek, ez a legjobb indíték arra, hogy elnevezésük köznévvé, a szóban forgó intézmény közhasználatú megjelölőjévé váljon. *Mackó* szavunk is csakhamar elindult a köznevelés útján, immár másodszer. Amikor a Népszabadság riportere — még évekkkel ezelőtt — egy ünnepnap sokadalomról úgy számol be, hogy „*cirkusz, éttermek, Mackók* — minden telve van”, köznevek társaságában s félig-meddig már valóban köznévként használja szavunkat, ám tulajdonnévi eredetének tudatában még nagy kezdőbetűvel írja. A „*Mackó* típusú”

büfék azonban egyre szaporodnak, a vidéken is, s ez a körülmény meggyorsítja a köznevelés folyamatát. Néhány évvel később az Esti Hírlap már kisbetűvel írta jelenti be, hogy Szántód-Köröshegyen is „*mackó* várja a kedves vendéget.” S a köznévvé válást bekoronázza, hogy már ígét is képezhetünk friss köznevekből. Ennek igazolására s egyúttal a mackók előretérésének újabb bizonyítékaként hadd idézzük ugyan-csak az Esti Hírlapból a következőket: „Azok, akik a régi típusú café-restauráns feltámadását várták, sajnálatlall állapítják meg, hogy az Abbáziát »elmackósították«, de a többség, főként a fiatalság szívesen tartózkodik az új vendéglátóipari üzemből.”

Rácz Endre

MECHANIZMUS

BESZÉLŐ KERESZTNEVEK

Apu, mit jelent a nevem? — kérdezte a kisiskolás István. Csak némi fejtörés és kutatás után tudott válaszolni az apja: ez a név a görög virágkoszorú szóból származik. István húgának a neve magától elárulta, hogy egy illatos kék virágot jelent. A kislányt ugyanis *Ibolyá*-nak hívják, „beszélő” neve van. Ő csak arra volt kíváncsi, miért nincs több embernek ilyen „érthető” neve?

Erre bizony nem könnyű felelni. Az biztos, hogy óriási szerepe van a hagyományoknak a névadásban: a *dália* például éppoly szép hangzású szó, mint a *viola*, mindkettő kedvelt virágot jelöl, a *Dália* nevet mégsem viselik Magyarországon, mert nem szokás, nincs hagyománya. Mindig akadnak azonban merész, újító szülők, akik egy-egy hangulatos, kellemes dolgot jelentő szót választanak gyermekük nevéként. Az ilyen névadás a legtöbbször nem talál követőkre (*Délibáb, Réke*), néha azonban igen. Így napjainkban válik fekapottá a *Virág*.

De vajon lehet-e és érdemes-e utóneveink számát ma is közszókkal gyarapítani? A lehetőségnek határt szab az a rendelet, mely szerint a Magyar utónévkönyvben szereplő neveken kívül csak külön engedély-

lyel — amit indokolt esetben megadnak — választható más név. Semmiképpen sem érdemes azonban olyan utónév bejegyzését kérni, amelynek viselője alig várja majd a nagykorúságot, hogy megszabaduljon tőle. Ha a névadáskor nemcsak az aranyos csöppre gondolunk, hanem a leendő felnőtt hölgyre is, talán jobban megfontoljuk, hogy *Hőfehérké*-nek, *Eperké*-nek vagy *Ózike*-nek nevezzük-e el. Vajon hívhatnak-e egy ügyeszt, élvonalbeli sportolót, közlekedési rendőrt, tsz-elnököt vagy akár egy komoly családlányát Kiss *Bogárká*-nak? Az *Árvácska* szomorú gondolatokat ébreszt, az *Üdvöske* viszont mosolyra fakaszt. Az Utónévkönyv beszélő neveiből éppen ezért keveset mernénk tisztá szívvel ajánlani, pedig a választék nagy: a leánynevekből 85, a fiúkéből 25 illet számolhatunk össze. Legtöbbjük egyszerű közszóval azonos, esetleg becézett formában (*Napsugár, Szellőke*); ide sorolhatjuk azonban az ismertebb latin virágnevekkel és a közkeletű idegen szavakkal azonos neveket is: *Begónia, Glória, Olimpia*.

Az *Alma, Arzén, Barna, Piroska* hallatán is a hasonló csengésű köznapi szavakra gondolunk, pedig ezek egészen más jelentésű idegen nevekből származnak.

Az anyakönyvek tanúsága szerint az említett beszélő nevekből óvatosan, kényes izléssel válogatnak a szülők. A becézett alakú női neveket nem nagyon kedvelik. A már megszokott *Hajnalká-n* és a *Boglárká-n* kívül csak egyet-kettőt adtak lányainknak: az *Avarkát*, *Borsiká-t*, *Biborká-t*, *Sugárká-t*. Az Utónévkönyv megjelenése óta bejegyezhetővé vált a kicsinyítő képző nélküli *Hajnal*, *Bibor* is, valamint a *Boglár*, amely nem a virágfajtát jelentő *Boglárka* változata, hanem hajdani ékszer neve. A *Biborká-n* és a *Bibor-on* kívül a régi *Bibora* formát is kaphatják a kislányok. (Újabbban engedélyezett név még a *Gyöngy*, a *Liliom* s a *Montika* virágnév.) A dallamos *Hanga* és *Imola* nővényév a kedveltebb utónévek közé tartozik. Az ilyen típusú név alkalmas igazán arra, hogy gazdagítsa névkincsünket. Néhányan választották már a *Margarétá-t* is, mely csak hangzásában azonos a virágnévvél, valójában a *Margit*-nak a görög eredetihez közelebb álló alakváltozata, s a jelentése „gyöngy”. Természetesen azért mindenkinék szíve joga, hogy a virágra gondolva adja gyermekének ezt a szép nevet!

A fiúk alig-alig kapnak „értelmes” nevet. A hagyományos *Farkas-t* és a *Viktor* magyar megfelelőjét, a *Győző-t* méltatlanul mellőzik manapság. Valódi beszélő név lenne az *Apród*, *Bajnok*, *Bátor*, *Sólyom* és a *Vitéz*. Valamennyi régi magyar személynév, mostanában azonban csak az Utónévkönyv lapjain élnek. Elő-előfordul újabbban a *Jácint* (s miért miért nem, sokszor Juhász családnevűek kapják...). A *Jácint* nevet hallva mindnyájunknak a tavaszi virág jut eszünkbe, pedig a fiúkat a latinul *Hyacinthus*-nak nevezett mondabeli ifjú után keresztelik így. Divatos, bár nem túl gvakori a *Levente* és az *Őrs*, de ezek is „mellébeszélnek”. Az előbbi ugyanis nem azonos a „daliás harcos” jelentésű szóval, amellyel a rossz emlékü leventemozgalm résztvevőit is illették, hanem régi magyar személynév, az értelme „levő, létező” volt. Így hívták Árnád fejedelem egyik fiát. A hasonló korú *Őrs*-nek, mint a rövid ő-s írás is mutatja, nincs semmi köze az őrből képzett katonai *őrs*-höz, hanem egy „férfi, hős” jelentésű török szóból származik.

Biró Ágnes

Kutyálkodik

A magyar nyelv az állatok jellemző tulajdonságait, mozgásait pompásan föl tudja használni bizonyos emberi tevékenységek kifejezésére. Ha valakiről azt mondjuk, hogy az asztalra *tehenkedve* bámul, akkor minden részletezés nélkül bárki elképzelheti a *tehenkedő* személy testtartását. Az általunk ismert nyelvek nem tudják ilyen röviden szemléltetni ezt a helyzetet. Az orosz, német, angol, finn nyelv *tehen* jelentésű szavából nem lehet ennyire tömörített, jelentéstartalommal ennyire telített igét képezni. Az említett nyelvek ez esetben körülírást, hasonlítást alkalmaznak: úgy terpeszkedik, mint egy *tehen*.

A magyar igekepzés gazdagsága igen megkönnyíti az efféle tömören szemléltető kifejezések alkotását. Nézzünk meg közülük néhányat!

A szintén lefordíthatatlan *szamárkodik* vagy a finomabb árnyalatú *csacsiskodik* azt jelenti, hogy az illető valami butaságot beszél, ésszerűtlen dolgot művel. A *ne malackodj!* figyelmeztetés illendőségre akarja tanítani a *malac* módjára evő vagy viselkedő gyermeket, a szabadszájúan beszélő felnőttest. A *ne marháskodj!* már sokkal türelmetlenebb, durvább rendeltetésű. Többnyire kamasz fiúk mondogatják egymásnak, elég gyakran. Sajnos, azt kell mondanunk, hogy sokszor indokoltan használják, mert némely fékevesztett legényke viselkedésére nincs szelídebb szó. Még sajnálatosabb, hogy egyesek felnőtt korukban sem akarják elhagyni a kamasztempót, se viselkedésükben, se nyelvhasználatukban. Közéjük tartoznak azok is, akik a mindennapi életben, de irodalmi művekben is valóságos sportot űznek a trágár szavak használatából. A magyar nyelv erre is alkotott egy találó kifejezést a *sertés* szó köznyelvi változatának és a *-kodik* képzőnek a segítségével: *disznólkodik*.

Azt mondja a nóta: Nem jó, nem jó minden este a lányokkal *cicázni*. Bölcs tanács. — Néha annyira belemerülünk egy tartalmas könyv elolvasásába, hogy akár éjfélig is *baglyoskodunk* mellette.

Nem éppen galambepéjű ember az, aki minduntalan

fölfortyan, más szóval *hőrcsögösködik*. Persze a mérgeződésre sokszor adódik alkalom. Bosszankodni szoktunk, ha azért nem tudunk jobban sietni az utcán, mert valaki ott *kacsázik* az orrunk előtt. Nagy forgalmú utcákon már csak akrobatikus mozdulatokkal tudunk *átkigyózn* a tömegen.

A *kigyózásra* nemcsak az utcán kerül sor, hanem a futballpályán is, ahol a górra éhes csatár ördögösen *kigyózik* át a védőjátékosok között. Az úszásban viszont egészen más mozdulatokkal törekszünk a siker elérésére: *lepke* módjára emelgetjük ütemesen a karunkat, sportnyelven szólva: *pillangózunk*.

Ha valaki valamilyen komiszágot művel, csintalanul viselkedik, azt mondjuk rá, *kutyálkodik*. „Szél barátom, ne *kutyálkodj!* Megütöm a kezedet” — írta Petőfi. A *kutya* szót használhatjuk akkor is, ha egy addig rendes embernek ismert személyről megállapítjuk, hogy egy idő óta rossz útra tért, vagyis

teljesen *elkutyult*. Akinek nincs autója, és a tömegközlekedési eszközöket se veheti igénybe, az gyalogolni vagy — színesebb kifejezéssel élve — *kutyagolni* kényeszerül.

A diszes, cifra ruhájával hivalkodó, magát illegető-billegető ifjú (hölgy) *pavaskodik*, a túlzottan önértékeskedő, sőt kihívóan, harciasan viselkedő, heveskedő fiatalember *kakaskodik*. Az asszonyoknak, lányoknak nem éppen nőülési szándékkal kitartóan udvaroló, folytonosan körülöttük lebzselő férfiről azt mondjuk: *legyeskedik*. Kislányról mondjuk, hogy *pipiskedik*, ha lábujjhegyre ágaskodik, hogy elérjen valamit.

Az utánzást sokan el szokták ítélni, holott önmagában nem elítélendő, sőt az emberi haladásnak egyik fontos tényezője. Nem jelent azonban haladást, ha valaki unos-untalan utánzózza, vagyis *majmolja* környezetét, ismerőseinek mozdulatait, szóhasználatát. Az sem jelent haladást, ha a kákán is csomót keresünk, ha lépten-nyomon indokolatlanul mindenbe belekötünk, magyarul — ha *kukacoskodunk*.

Szepes Gyula

Mindennapi kenyeriünk

Kenyer szavunk a magyar nyelv szókészletének ősi rétegébe tartozik. Vagy hoztuk magunkkal a finnugor örökséggel együtt, vagy a magyar nyelv önálló életének megkezdése után, körülbelül ezer évvel időszámításunk előtt került nyelvünkbe egy rokon nyelvből, a Szovjetunió területén élő zürjének és votjakoik őseinek a nyelvéből. Ez a szó persze nem jelenthette akkor a mai értelemben vett kenyeret, hanem — mint votják megfelelője ma is mutatja — 'dara, darakása, derce' jelentésű volt. Ezt nyilván *köles*-ből készítették (ez a szó is az ősi örökséghez tartozik): a kölest megtörték, vagy meg se törték, úgy készítették belőle a *kenyér*-nek nevezett kását.

Ahhoz, hogy a mai értelemben vett vagy a maihoz hasonló kenyér létrejöhön, *kovász*-ra és *kemencé*-re volt elsősorban szükség. E szavak viszont arról tanúskodnak, hogy a kelesztett és

kemencében megsütött kenyér készítését szláv nyelvű népektől tanultuk meg a honfoglalás után, valamilyenkor a X. század közepe táján. A kemence szón kívül 'kemence' jelentése volt a szintén szláv, közelebről bolgár eredetű *pest* szónak is. Valószínűnek látszik, hogy őseink ezt a *pest*-et eleinte és elsősorban a rozskenyér sütésére használták fel (maga a *rozs* is szláv eredetű), minthogy a rozsliszt nem alkalmas sem kása-, sem lepényféle készítésére, mert vízzel elkeverve ragadós. Élvezhetővé ez a keverék csak a kovással való kelesztés és alapos kisütés után válik. Lehetséges tehát, hogy a kölest és a búzát továbbra is a leves „őreggő” tételére vagy kásafélének használták még hosszú ideig. A búzát különben — a búza szó tanúsága szerint — a honfoglalás előtt, török nyelvű népektől ismerték meg őseink. A kenyérsütéssel kapcsolo-

latos kifejezések közül — a már említett *kovász*, *kemenec*, *pest* szavakon kívül — szláv eredetű a 'tűzpiszkáló' jelentésű *aszag* (az égés folyamán a kémény nélküli kemencében állandóan piszkálni kellett a tüzet), szláv eredetű a 'szénvonó', kemencetisztító seprű' jelentésű *pemete*, *pemet* is.

A kelt tésztából sült kenyert tehát — a szavak tanúsága szerint — szláv nyelvű népektől ismerte meg a magyarság. (Maga a *tészta* szó is szláv eredetű.) Ezt az ősi eredetű és szintén enni-valót jelentő *kenyér* szóval kezdték megnevezni, úgy-hogy az eredeti 'kása' jelentés a nyelvemlékekből már ki sem mutatható. Hasonló jelentésváltozás történt a *toll* esetében — ma már töltőtoll és golyóstoll is van —, de persze azzal a különbséggel, hogy a *toll* szó ma is jelenti még a madártollat is. A *kenyér* szó fejlődése sem állt meg azzal, hogy kialakult névátvitellel a 'gabonalisztból sültt enni-való' jelentés. Bővüléssel létrejött már a XV. század elején egy általánosabb, 'az élet fenntartásához szükséges táplálék, a megélhetéshez szükséges anyagiak' jelentése is, a XVII. században pedig az a — főként tagadó értelmű szókapcsolatokban szokásos — használat, amelyet például a *nem kenyeren a nagyotmondás* kifejezéssel szemléltethetünk. Ezenkívül a *kenyér* több régi nyelvi és nyelvjárási szóírásszerű kapcsolatban a közösen való élésnek a szimbóluma: 1511-ből ismerjük ezt: „egy kenyéren vagyon atyafiával”; Sylvester János 1541-ben megjelent újtestamentumfordításában olvassuk: „Egy kenyéren vagyok vele, azaz egy lletten (= életem)”; 1565-ből való ez a szövegrészlet: „Mikor én az én atyámfiával megosztotam és külön (= külön) kenyérré szállottam”. Ezekkel hozható kapcsolatba a *kenyértörésre kerül a dolog* kifejezés is. Egy Dél-Somogyban fennmaradt népszokás szerint az eredetileg közös háztartásban — *egy kenyéren* — élő, de tovább együtt maradni nem tudó — *külön kenyérré szálló* — emberek jelképesen kettétörték egy kenyeret, ezzel fejezve ki, hogy útjaik elválnak, élelmükről ezentúl külön-külön gondoskodnak.

Papp László

STÍLUSOSAN, HATÁSOSAN

Színesebb szóval élve

A rokon értelmű szavak, kifejezések (szinonimák) különféle gyűjteményeinek — az ábécérendes szótárakat is beleértve — az az egyik fő rendeltetésük, hogy a színes, változatos fogalmazáshoz segítséget nyújtsanak. Csak hogy az a választék, amelyet valamely szinonimaszótár a fogalmazáshoz, illetőleg a stílizálásához nyújt, egymagában még nem elegendő. A választékul felkínált kifejezések közül választani is kell tudni. A választásnak — vagy ha úgy tetszik — a szinonimaszótárak használatának sok csínja-bínya van. Most csak egy-két olyan dolgot hozunk szóba, amelyet akkor kell szem előtt tartanunk, ha el akarjuk kerülni valamely szónak lépten-nyomon való használatát, állandó ismétlését, vagyis az egyhangú, szintelen fogalmazást.

Mindenekelőtt azt kell le- szögezni, hogy a szóismétlés nem minősül mindig stílushibának. Ellenkezőleg: egy-egy fontos szónak az ismétlése árnyaltabbá teheti a fogalmazást, hangsúlyt adhat a mondanivalónak, fokozhatja a szöveg erejét, hangulati hatását. „Keresi, keresi, de nem lel sehhol” — itt például a szóismétlés azt érzékelteti, hogy az illető nem sajnálja a fáradságot, a türelmet, annak tehát, hogy a keresés nem jár ere-ménnyel, valami más oka van, nem az igyekezet vagy a buzgalom hiánya. De aki például minduntalan csak a *nagy* melléknévet használja, amikor valaminek a méretét, mértékét vagy fokát akarja jellemezni, már egyhangúan, szintelenül fogalmaz. A *nagy* melléknév helyett ugyanis egész sereg más, színesebb szóval is élhetünk. A *nagy* darab kenyér például lehet *jókora*. A *nagy* vagyonra vagy összegre mondhatjuk, hogy *tetes*, *szép*, *tekintélyes*, *csinos*, vagy egy kissé népiesen:

takaros. Sőt az összeg — kevésbé színes kifejezéssel — *jelentős*, *jelentékeny*, *számottevő* és *komoly* is lehet. Amikor a határ, a mező *nagy*, a *nagy kiterjedésű* vagy a *kiterjedt* kifejezéssel is jellemezhetjük. Akinek a rokonsága *nagy*, szintén mondhatja azt, hogy *kiterjedt*. A levél jelzőjeként viszont a *nagyalakú*-val helyettesíthető a *nagy*. A „*nagy* szavak” másképpen *nagyhangú*-nak, *hangzatos*-nak, *frázisszerű*-nek, esetleg *tetszetős*-nek nevezhetők. Valamely *nagy* vállalkozásról (például építkezésről) szólva még a *nagyszabású*, *nagyarányú*, *nagymérvű*, sőt esetleg a *grandiózus* jelzőt is alkalmazhatjuk. Amikor csendről van szó, a *halotti*, a *halálos*, a *síri* és a *néma* jelzőt használhatjuk a *nagy* helyett. Ugyanakkor a *taps döngő*, *dübörgő*, *tomboló*, *viharos*, *zúgó*, *fergeteges*, *orkánszerű*, *falrengető*, vagy *eget verő* lehet, ha nem akarjuk *nagy*-nak nevezni. Az *eget verő* kifeje-

zést persze akkor is alkalmazhatjuk, amikor valaki valami *nagy* badarságot mond. De lehet a badarság, a zöldség vagy a marhaság *éktelen*, *vaskos*, sőt — kivált a fiatalok nyelvhasználatában, vagy ha úgy tetszik, az argóban — *emeletes* is. A *nagy* meleg — legálábbis a kevésbé finom társalgási nyelvben — nevezhető *dögmeleg*-nek, sőt *döglesztő meleg*-nek is, ha viszont a hideg *nagy*, akkor ezeket a jelzőket iktathatjuk a helyébe: *éktelen*, *dermesztő*, *didergető*, *fogvacogató*, *metsző*, *éles*, *csontig ható*, *csikorgó*, *farkasordító* vagy — tájszóval élve — *ebordító*. Ha valamely bűnről, vétségéről esik szó, a *főbenjáró*, az *isten ellen való*, a *halálos* vagy a *súlyos* kifejezés léphet a *nagy* helyébe. A tévedés szintén lehet *súlyos*, de ezenkívül még *vaskos* is, ha nem kívánjuk a *nagy* jelzőt alkalmazni. Ha viszont *nagy* árat fizetünk valamiért, akkor a *magas*, a *drága*, a *borsos*, sőt — némi túlzással — a *megfizethetetlen* jelzővel is élhetünk.

Ezek a kifejezések egytől-egyig megtalálhatók a Magyar szinonimaszótárban. Sőt rajtuk kívül még más szinonimákat is fölfedezhet a szótárban az, aki nem rest, és elindul a nyilak nyomában, sorra föllapozva a nagy címszó alatt nyíllal ellátott szavakat, mint *bőséges*, *kiváló*, *magas*, *óriási*, *széles*, *termetes* stb. Persze, a szótárban nem elég a szavakat megtalálni. De erről majd más alkalommal.

Ruzsicky Éva

A költői képalkotás

Kosztolányi Dezső írja az irodalmi mű keletkezéséről szóló vallomásainak egyikében: „A lámpáról kell beszélnem. Azt mondom, hogy magas, zöld ernyős, porcelán. Azt mondom, hogy sötét, hosszú tüket szúr a szemembe. Mind a két esetben igazam van: Mert két lámpa van. Az egyik kívülem. A másik bennem. Két világ is van. Az egyik kívülem. A másik bennem.” A tömör példázat fősorolja a műalkotás (jelen esetben a nyelvi mű) létrejöttében szerepet játszó legfontosabb tényezőket. Említi a való-

ságot, illetőleg annak azt a részletét, amelyről közölni szándékozik valamit — ez a téma. Majd szól a megnyilatkozó személyről, aki lehet egyszerű beszélő, de lehet művész is. Végül számba veszi a rendelkezésére álló kifejező eszközöket, amelyek között a megnyilatkozás fent említett szerepkörének, a közlés tartalmának, céljának megfelelően szabadon választhat. — Az egyik változat szerint elmondhatja, hogy milyen a szóban forgó tárgy a maga valóságában, és ezáltal az, akinek a közlemény szól, pontos fogalmat alkothat róla: megismerheti. A másik változat oly dolgokat állít a tárgyról, amelyek annak lényegétől idegenek — a közlemény igazságában mégsem kételkedik senki. Itt ugyanis már nem az a fontos, hogy milyen a tárgy, hanem az: mit gondol róla,

mít érez vele kapcsolatban a megnyilatkozó. A külső világról a belsőre terelődött a figyelem. Jól tudjuk: a lámpa nem sikkolhat, tût sem szúrhat sehová, noha létezhetnek ilyen cselekvések is a valóságban, de megértjük, hogy vannak olyan testi és lelki állapotok, amelyekben elviselhetetlenül bántó lehet a más- kor oly meghitt, barátságos lámpafény. Erről ugyan nem esett szó a közleményben, de így fordítjuk fogalmi nyelvre azokat a „képtelenségeket”, amelyeket a lámpáról ezúttal megtudunk. — Az első közlemény esetében nincs szükség ilyen átfordításra, mert célja — miként nyelvi megnyilatkozásaink

zömének is — az, hogy kö- zöljön valamit. A másik közléstípus nyelvi műalko- tás, célja esztétikai. Ezt szolgálja mindaz, amit az előzőben hibának tartanánk: a szavak megsokszorozott jelentése, a jelképeség, a látszólagos pontatlanság. Az anyag a jelrendszer mind- két közléstípusban azonos: ez a nyelv. Ami más: a használati szabályok.

Milyen eljárást alkalmaz- tott a költő a fenti példá- ban, amelyre szinte varázs- ütőszzerűen szépséggé vál- tak a köznapian szürke sza- vak? Emberi lényen azo- nosított egy tárgyat, és akként cselekedtette. Így jött létre egy költői kép.

Fehér Erzsébet

„Paprikás tenyeres”

A fiatalabb nemzedék — szerencsére — már csak hírből ismeri a régi iskolák egyik igen gyakori fegyver- mezési eszközét, a tenyere- st. Szabó Lőrinc szóké- peinek segítségével könnyen „érzékeltetővé” válik azok számára is, akik sohasem tartották kezüket a pálcá alá. A Tücsökzene 84. ver- sében így emlékezik vissza a költő a tenyereseket osz- togató elemi iskolai tanító- jára: „Szűrő szemel / Or- mós Lajos rektorának még ma is / rám-rám villannak; s a pálcája is / mellél pap- rikás tenyereseit zúgatta...”

A szemléletes leírásban nagy szerep jutott az úgy- nevezett szinesztéziának. Ez olyan szókép, amelyben kü- lönböző érzékterületekhez tartozó érzeteket vegyít ösz- sze a költő. Az idézet első sorában a tapintással érzé- kelhető benyomást a látás érzékszervéhez kapcsolja: szűrő szemel. Ezzel a kifeje- zéssel a köznyelven is gyakran élünk. Itt azonban a szövegkörnyezet hatására a szókép jellemábrázoló sze- repe erőteljesebbé válik. A tanítóról szerzett ismeret- tünk tovább bővül, amikor megtudjuk, hogy: „paprikás tenyereseit zúgatta”. A szin- esztéziás jelző fölidézi a paprika piros színét s a

pálca vörös helyét a tenyér- ben: ugyanakkor érezzük az ütés helyét, amely a fűszer csípős ízére emlékeztet, s halljuk a tenyeresek zuho- gását is. Mindezt egy kép- be kapcsolja a költő. Így válik jól érzékeltetővé az olvasó számára a versbeli szituáció.

S hogy teljesebb legyen ismeretünk a szigorú, de vi- dám természetű rektorról, néhány sorral később Szabó Lőrinc újabb szinesztéziával siet segítségünkre: „s végül már tetszett tuskés humo- ra” — írja róla. Tágabban értelmezett szinesztéziás kép ez. A konkrét érzet el- vont fogalomhoz kapcsoló- dik. (A legújabb szakiroda- lom igen találóan alszinesz- téziának nevezi.) Itt a tap- pintási élmény világítja meg, hogy a tanító tréfál- kozása a diákok szívében olykor apró sérelmet, fáj- dalmat is hagyott.

A szinesztéziás nagy stí- lusértéke abban rejlik, hogy ez a szókép az egymástól különböző, de egyszerre ha- tó érzéki benyomásokat (lá- tást, hallást, tapintást, íze- lést, szaglást) nem egymás- utániságukban, hanem egy- idejűségükben ábrázolja úgy, ahogy a valóságban is érezzük.

Dobóné Berencsi Margit

DIÁKKÖR

ELŐZETES ÉS MUTATVÁNY

Mi jut eszünkbe, ha a címben szereplő szavakat halljuk valahol? Az egyik- ről leginkább a film, hiszen filmek néhány jelenetet be- mutatató reklámját szoktuk így nevezni. A mutatvány meg legfőképpen az artisták világát idézi föl: az ő ügyességet, erőt kívánó pro- dukciójukat szoktuk ezzel a szóval jelölni. Azonban nyelvemelő folyóiratban, egy cikk címként olvasva e két szót, valószínűleg más- ra gondolunk: híradásra, be- mutatásra. Ezt szeretnénk most tenni a leendő gimná- ziumi tankönyvvel: bemu- tatni és néhány részletét megmutatni.

Valójában már ez a kis bevezetés is erre szolgált, mert közvetve olyan kérdé- seket érintettünk benne, amik fontos részei a gimná- ziumi I. osztály új tananya- gának: Hogyan függ a sza- vak, a mondatok tartalma, jelentése a szövegtől, amely- ben elhangzanak? Hogyan befolyásolja a nyelv haszná- latát, a közlést és a megér- tést az a helyzet, amelyben beszélünk?

Az új, először 1979 őszé- től érvényes tananyag és tankönyv ugyanis két fon- tos kérdéskörrel foglalkozik az I. osztályban: az ember és a nyelv kapcsolatával, majd pedig a szöveggel, a szöveg megértésének és al- kotásának néhány fontos tudnivalójával. A tanterv- ben előírt témák feldolgo- zásában a tankönyv haszná- lóinak önálló gondolkodásá- ra, saját vizsgálódására sze- retnénk építeni. Ennek érze- keltetésére most bemuta- tunk néhány feladatot a tan- könyvből. Minden feladat- nak címe van, ezek abban igazítanak el, hogy mire ke- ressük a választ a feladat megoldásával. Akinek kedve van, oldja meg a feladato- kat, ezzel belekóstol abba, mit csinálnak majd a gim- nazisták a nyelvtanórákon.

A mitikus világmagyarázat- tól az inggombolásig

A férfington jobbra, a női blúzt általában balra gom-

boljuk. Ennek az eltérésnek ma alig van jelzés értéke, pedig sok nép ősi hiedelem- világában a bal és a jobb ilyenféle jelképes sorba tar- tozott: nő — férfi, Hold — Nap, éjszaka — nappal, fekete — piros stb. Ennek a jelké- pes ellentétnek tartalmát vesztett maradványa ma az eltérő gombolás. De a nyelv is őrzi ezt az ősi szembeál- lítást.

a) Milyen szavak és mifé- le szólások őrzik a magyar nyelvben a bal és a jobb jelképes értelmét? Sorolja- tok fel és értelmezzetek né- hányat!

b) Tudtok-e hasonló pél- dát idézni más nyelvek ha- sonló szavaiból is?

c) A nomád népek jurta- jában (sátrában) és a kö- zépkori templomokban a bal oldalon volt a nők helye. Mít kíván ma a bal—jobb elhelyezkedéssel kapcsolat- ban a társadalmi szokás?

Egészen más jelentése van az újkori politikai szóhasz- nálatban a baloldali és jobb- oldali megkülönböztetésnek. Számos európai nyelvben, a magyarban is a XIX. szá- zad folyamán a baloldali szó a haladó magatartás, a jobboldali a reakciós politi- ka jelölője lett. Ennek a je- lentésváltozásnak az az alapja, hogy a francia for- radalom törvényhozó testü- letében a forradalmi szem- lemű jakobinusok az elnök- től balra helyezkedtek el.

Forma vagy tartalom?

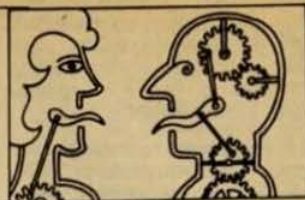
A mondatok formája (ki- jelentő, kérdő, felszólító stb.) nem mindig egyezik meg a közlésfolyamatban be- töltött valódi szerepükkel. Pl. az Elhallgatsz már vé- gre? mondatra nem választ várunk, hanem a parancs teljesítését.

Mondjatok néhány olyan mondatot, amelyben a nyel- vi forma és a közlésfolya- matban betöltött szerep lát- szólagos ellentéte éppen a nyomatékosítást szolgálja! Azt is figyeljétek meg, hogy a mondatok kimondásakor

hogyan segítette a hangzás a helyes értelmezést!
 Hogyan válaszolnál a kislány kérdésére?

Egy mai költőnk, Orbán Ottó gyermekverse jó példája annak, hogy a megértés számos feltételtől függ.

SZAKNYELVI BERKEKBEN

A reklámok nyelvéről

Érdeklődő

Apa, figyelj, most kérdezek valamit, te hallottál róla, hogy az, amit itt, ez az izé vagy, hogy úgy mondjam, micsoda, ami innen jár le naponta oda, vagyis úgy értem, hogy nem innen, csak itt, és jární ugyan nem jár, ellenben közeledik, na szóval, hogy ez a... tudod már, mire gondolok, ez a bizonyos, nagyon is fontos dolog, ami leginkább akkor, amikor van az a hogyhívják, ,persze lehet, hogy máshol és máskor még inkább, ha valaki példának okáért éppen egy ilyesmit keres... Most mitől vagy már megint ideges?

Emeljétek ki azokat a nyelvi elemeket, amelyeknek a tartalma homályos az apa számára! Hogyan kellene és hogyan lehetne válaszolni a kislány utolsó kérdésére?

Az arc, a szem és a kezek beszéde

a) Helyezzétek ezeket a mód- és állapothatározókat mondatokba, és állapítsátok meg, milyen cselekvéshez, cselekvőhöz, helyezethez illenek a legjobban?

hosszú orral, homlokráncolva, ajkbiggyeszve, fintorogva, szemrebbenés nélkül, szemlesütve, száját-va

b) Gyűjtsetek össze még néhány kifejezést, amely az arcjátékkal vagy a beszédet kísérő mozdulatokkal függ össze! Nézzétek meg néhány ilyen szó jelentését az Értelmező kéziszótárban, és keressétek meg rokon értelmű párjaikat a Magyar szinonimaszótárban!

Ilyenféle feladatok sora vezet be a tananyag kifejtését. Reméljük, aki a feladatokat végiggondolja, megoldja, könnyen megérti és megtanulja a tudnivalókat.

Honti Mária

és

Jobbágy Károlyné

Igen nehéz a reklámok nyelvének helyességét jól megítélni, hiszen a hirdetések és hasonló közlések megfogalmazóit egyéb szempontok is vezérik, mint hogy hiánytalanul megtartsák nyelvünk szabályait. A figyelem felhívásának, a márkanéveket védő számos előírásnak sokszor áldozatul esik a kis- és nagybetűs helyesírás, a mondatértékű közlések végéről az írásjel. Nem lehet rajtuk számonkérni a játékoság érdekében szült — néha ötletes — szóficamokat. Hogy mégis van róluk a nyelvésznek mondanivalója, arra szolgáljon bizonyítékul az alábbi, inkább csak típusokat jelző hibacsokor.

A leggyakoribb és legkárosabb jelenség, hogy még ebbe az eredendően közvetlen hangú műfajba is beszűrődik a hivatalos nyelv. Lassan rászoktatnak bennünket, hogy ne tekintsük magunkat vásárlóknak, *vevőknek*, hanem *fogyasztóknak*, akik már nemcsak az ételeket és italokat, a gázt, a villanyt „fogyasztják”, hanem a bútort, a kerékpárt, sőt a szolgáltatásokat is. Vagy mi köze van pl. a vásárlónak ahhoz, hogy az ajánlott árut „Z. tröszt vállalatai forgalmazzák”? Belügy, szakmai zsargon. Egy fokkal jobb, ha arról értesülünk, hogy az árut mely vállalatok *hozzák forgalomba*. De azt hisszük, az a legfontosabb a vásárlónak (s az eladónak is), hogy köztudomásúvá váljék: az áru hol *kapható*, hol *vásárolható meg*.

Ha a reklámot közvetlen hangúnak mondtuk, legalább

annyira illik rá a rövidség. Sajnos ez nem állandó jellemzője. Inkább követelményként hívjuk föl rá a figyelmet. Az „elhivatalosodás” folyamatába kell illesztenünk ugyanis azt a jelenséget, hogy manapság már nem elég magát a közlendőt tudtul adni, de „föl kell vezetni”: „Felhívjuk ügyfeleink figyelmét, hogy...” vagy „Értesítjük kedves vásárlóinkat, hogy...” Pedig a legtöbbször elegendő volna pusztán az a rész is, amit itt három ponttal jeleltünk. Csakhogy az ilyen kurtaságot a kereskedői nyelvérzék túl testetlennek, súlytalannak találja. Pedig van segítség! A közlemény mellé tehetünk egy-egy mondatocskát, hogy *figyelj* a *figyelmet* olyan mellékkörülményekre, amelyek kedvet csinálnak a vásárláshoz. (Jó parkolási lehetőség! Udvarias kiszolgálás!)

Külön gondot jelentenek a márkanévek. Szomorúan kell megállapítanunk, hogy ebbe a birodalomba betörték, és otthonosan érzik magukat az angolok, a németek, sőt a régi latinok, görögök is. Megértjük azokat, akik külkereskedelmi mérlegünkön így is segíteni próbálnak, de időnként tűnődjenek el, rendjén való-e, hogy a nyelvünkben különben honos Electron, Olympia, Victoria, Venus szavakat csak ebben a leírt formában ismerik? Mit jelent pontosan magyarul, hogy „Elegant”? És az, hogy „Bio Super”? Valami fellengzési vágyat sejtünk mögötte, ami különben apróhirdetéseinknek is sajátja. Örülhetünk, hogy a Sztár-italok nevét magyar kiejtés szerinti formálták a palackokra. Arról ma már nem is álmodha-

GÜGYÜGUNK

tunk, hogy — egészen távol-
eső ötletként — mondjuk
Csillag néven reklámozzák
őket. Utoljára cipőpasztát
neveztek el így, s az mégis-
csak közönségesebb holmi...

A behozott termékek ma-
gyar kísérszövegének sok-
sok hibáját még menti, hogy
e szövegek külföldi nyom-
dáknak készültek. De semmi
sem enyhíti azoknak a fe-
lületességét, akik a magyar
nyelv egyik legsajátabb tu-
lajdonosa ellen vétének.
Összekeverik az alanyi és a
tárgyas ragozást. Ez is tí-
pushiba!

„Vállalunk:

- központifűtés-szerelést
- gázvezetékek javítását
- egyéb csővezetékek be-
kötését”

Ha ezt a szöveget, vagyis
mondatot — mert az! — fo-
lyamatosan olvassuk, szem-
beötlök, hogy a harmadik tét-
tel van a baj. S azért
éppen azzal, mert a nyom-
dai megformálás követke-
zőjében elég távol esik a ki-
emelt igétől, annak alanyi
ragozásától. Ha a sorokat
külön-külön nézi a megren-
delő — ahogyan a hirdetés
megfogalmazója — föl sem
tűnik a súlyos vétség. Kija-
vítása nem is egyszerű. Ha
a „kisebbségben levő” har-
madik tételt igazítjuk az
előző kettőhöz, suta meg-
oldást kapunk: „egyéb cső-
vezetékbekötést”. De, mint
a hibás hirdetésből kiderül,
a feladó nem a bekötések
különböző módozatait vállal-
ja, hanem egyéb csővezeté-
kek szerelésére is ajánlkozik.
Tehát az előző kettőt kell
megváltoztatni a harmadik
mintájára! S akkor az ígét
sem tévesztjük el:

„Vállaljuk:

- központi fűtések szere-
lését;
- gázvezetékek javítását;
- egyéb csővezetékek be-
kötését.”

Végeztül pedig egy egve-
di eset. „Woolmark = tiszta,
élő gyapjú” — hangzik a
jelmondat (nagyképű ide-
gen szóval: *slogan*). Vajos
milyen az az élő gyapjú,
amely már a juh hátán is
elhalt bőrszálakból jött létre,
és amely kiállta a szövet-
készítés megannyi hányatta-
sát? Csak sejthetjük, mit
akarhatott ezzel a reklám-
szakember ígérni, de hogy
még ez a gyapjú sem élő, az
biztos.

Wolf Tibor

BESZÉLNI NEHÉZ

MONDD ÉS ÍRD — ESETLEG MÁSKÉPPEN!

A Ludas Matyi, közkedvelt
vicclapunk 1978. július 27-i
számában a lap egyik mun-
katársa „Szöszöcskék” cím
alatt egyebek közt ezt írja:
*Tetszenek tudni tévéül?
Nem? Akkor tessék szépen
öccör-haccor utánam mon-
dani: „bizoccság”, „eccség-
párt”, „haccsereg”, „a nem-
zet naccsága”, „kéccárnyú”,
„Vixinház” (így rövid i-vel),
„léxomj”, „hücsütünk”, „mos-
csugározuk”.*

Ugye, eccerű?

A „Szöszöcskék” cím, úgy
látszik, olyan, egymástól
független rövid élcelődéseket
fog össze, melyeket a re-
formkori witzmacherek (nem
„humoristák”, akkor a hu-
mornak még irodalmi rangja
és elmélete volt) „szel-
lemforgácsok”-nak nevezték.
Céljuk, akárcsak a „szö-
szöcskéknek”, nyilván a
szerző szellemességének de-
monstrálása és a kibécélt
jelenség nevésségessé tétele
s ezzel az olvasónak egy kis
szellemi mulatság szerzése
volt.

Őszintén szólva én nem
tudtam derülni ezen a „hu-
moralistai” szösszeneten, pe-
dig az idők múltával egyre
kevésbé vagyok válogatós a
derülési alkalmak megraga-
dásában. Már az is zavart,
hogy miért éppen a televí-
zió kiejtését tűzte tollhegyre
a szellemeskedésszorgá-
csok szerzője, amikor ugyan-
olyan vagy még több joggal
akár ezerszer terjedelmesebb
példatárakat állíthatott volna
össze a Rádió, az oktatás,
az előadások hallgatásából
(beleértve az „Édes anya-
nyelvünk”, a „Beszélni ne-
héz”, a „Magyarán szólva”
stb. nyelvművelő adásokat
is), sőt valóságos kincsés bá-
nyára lett volna a minden-
napos élő magyar beszéd mil-
lió és millió megnyilatko-
zásában.

Szerzőnk azonban a televí-
ziót „szúrta ki”. Ehhez jo-
ga van. Ahhoz azonban nincs
joga, hogy az inkriminált be-
széd, és ejtésformákról azt
állítsa: ez „tévéül” van. Te-
kintsünk el egvelőre né-

hány kirívó esettől, melyek
(félrehallást nem mervén fel-
tételezni) alighanem a szer-
ző fejlett fantáziájának szü-
leményei, amilyenek például
a „hücsütünk”, „moscsuga-
rozuk” s talán a „kéccár-
nyú” is (bár ez a szabályos
szó „cc hasonulás” mintájára
— vö. *tetszik* „teccik” — nem
is lenne olyan mulatságos).
Az előbbi két ejtésforma már
csak azért is valószínűtlen,
mert szóközi helyzetben (vagy
szókapcsolatban) három más-
salhangzó közül rendszerint
a középső esik ki, s így ala-
kul ki (esetleg) az új kap-
csolat: rendszerintből sza-
bályosan lehet „renszerint”,
ahogy az éjtszakából lett éj-
szaka. Az említett két példa
esetleges kiejtése tehát in-
kább: „hücsütünk”, „mos-
csugározuk” lehetett. A szer-
ző által (állítólag) hallott ki-
ejtésformának ilyen kivetés-
re kellene visszamennie:
„hü'tsütünk”, „mo'tsugároz-
zuk” — ez pedig szinte tel-
jesen valószínűtlen. (Annál
érthetőbb a *testvér*-nek ilyen
— tájnyelvi — alakulása:
testvér = tes'ver = tezvér.)
De — ismétlem — az ilyes-
miktől eltekintve, az egész
beszédszöveg nem „tévéül”
van, hanem — magyarul.
Egészséges, tiszta magyar-
sággal.

Nem tudom — nem is aka-
rom firtatni — hol, milyen
nyelvi környezetben, milyen
iskolában tanult a szerző
magyarul, egy tény enélkül
is nyilvánvaló: az, hogy erő-
sebb hatást gyakorolt rá az
írott, mint a beszélt nyelv.
(Talán írói hajlama, olvasó-
kedve meg a helyesírás tisz-
telete is közrejátszott ebben:
de talán legfőképpen az
elégé el nem ítéhető régi
szótagolva olvasni-tanulás
„ut-ca, tíz-kor, bizottság”
stb. Ezek nagy részét én —
afféle fölül beszélni tanuló
falusi gyerek — így, szótagol-
va annak idején nem is ér-
tettem.)

Azon már inkább csodál-
kozom, hogy — mint a példa
mutatja — szerzőnknek egész
eddig életében nem tűnt föl
az a tény, mely szerint a he-

lyesírás nem azonos a helyes-
kiejtéssel (s persze fordítva,
sem), hogy nem mindenki be-
szél helyesen, aki tudja a
helyesírást (s persze fordítva
sem). Csodálkozom azon is,
hogy a szerző — úgy látszik
— elfelejtette azt, amit (a
középiskolában bizonyosan) a
magyar beszélt nyelvben
meglevő kétféle (fő) hasonu-
lásról tanult. Mint ismeretes,
az egyik a zöngés és zöngét-
len mássalhangzók közt meg-
yegbe (az elülső az utána
következőhöz hasonulván):
latba esik „ladba” esik stb.
Ide tartozik a Vigszínház
„Vikszínház” (akár „Vixin-
ház”) szabályos esete, s
ugyanúgy a légszomji „lék-
szomj” (legyen: „léxomj”) is.
(Időközben a rádióban hall-
gattam egy beszélgetést Vár-
konyi Zoltánnal, a Vigszínház
igazgatójával, aki „tévéül”,
következetesen — és persze
helyesen — „Vikszínház”-at
mondott.)

Nehezebb eset a másik, az
ún. képzés helye szerinti ha-
sonulás. Elégedjünk meg az-
zal a nyelvtörténeti, de nagy-
jából-egészből ma is érvé-
nyes törvénnyel, hogy ha a
beszédben t és sz (vagy t és
c) kerül egymás mellé, a ki-
ejtésben hosszú c (cc) lesz
belőlük: hallatszík » „hal-
laccik”, tetszik » (igen!) te-
ccik stb. Hogy csak a Ludas
példájánál maradjunk, ugyan-
gy lesz a t+s-ből, vagy
gy+s-ből hosszú cs (ccs): bi-
zottság » „bizoccság”, nagyság
» „naccság”, egység » eccség.
Eltűnőben van, de semmi
esetre sem hibáztatható a
d+s, ccs” kiejtés sem (hadse-
reg haccsereg). Az egyszerű
szó esetében érdekes módon
egyszerre érvényesül a két-
féle hasonulás: előbb a zön-
gés-zöngétlen kapcsolatban a
-gysz-ből szabályosan tysz
lesz, majd ebből ugyancsak
teljesen szabályosan -cc
(„eccerű”), akár „teccik” a
szerzőnek, akár nem.

Persze ma már mindez
sokszor — sajnos — csak el-
mélet. Az írás-olvasás (s a
helytelen olvasni tanítás) ter-
jedésével egyre gyakoribb az
írás-kép diadala a kiejtésfor-
ma fölött. Holott régebben
(olykor még ma is) a helyes-
írás állandóan a kiejtésnek
volt kénytelen engedni, —
így vált kötelezővé a léleg-
zik (töve: lélek) írásmód meg
a sok száz közül például a
szitkozódik (de: szid), a
kesztyű (a kéz töből) stb. Így
lett egyedül törvényes válto-
zat az éjtszaka a korábbi éjt-

szaka (ejtsd: *éccaka*) helyett... Napjainkban léptenyomon hallani lehet mindkét hasonulás mellőzését. Ebben nagy szerepet játszik az a (téves és káros) hiedelem, hogy az írásképtől való (szabályos, helves, a magyar nyelv történeti fejlődésével egybevágó) kiejtési eltérés egyre inkább a „parasztosság”, „vidékiesség”, sőt — ami a legiesztöbb — a műveltség, iskolázatlanság bélyegét hordja magán. Egész természetesen *hanzlik* ma már a „jéjkár”, „aljas”, „nemzettség” stb. (a szabályos „jéjkár”, „ajjas”, „nemzeccség” helyett), a „szöcskék” írója valószínűleg nem áll egyedül a nagyság, bizottság, szabadság, egység, lég-szomj, stb. kiejtéssel. Különösen az *l(l)+j* kapcsolatnak *-jj-*vé való hasonulása kezd ritkulni s lenézetté válni: az éljen, halljuk például egyre kevésbé hallható „éljen”, „hajjuk” alakban.

Mindazonáltal a fordulat még teljes egészében nem ment veszte: egvelőre még az átmenet, az ingadozás korában élünk. Gondolom: a „szöcskék” szerzője se mond ilyeneket: pénztelen, met-szőfog, köz-ség egész-ség, dob-pergés, ülj-le, hull-jon (a fértese) „nénszelen”, „meccőfog”, kösség”, „egés-ség”, „doppergés”, „üj(j)le”, „hujjon” helyett, s nem mond-ja (ha talán már használ-ja) a „szabad-ság utján”-féle kiejtésformákat. Bár valószínű, hogy a hasonuláselenes „hullám” a jövőben tovább terjed, erősödik, de nem elképzelhetetlen az sem, hogy a mozgáskultúra térhódításával s ennek nyomán az olvasási kultúra némi elhalványodásával újból a beszélt-hallott nyelv kerül fölénybe. (Éppen a tévé kipellengérezése beszédes előjel is lehet!)

Mindettől függetlenül azonban, azt hiszem, kár a régi, történelmi, szabályos, élő kiejtést az írásképeszmény jegyében *nevetségessé* tenni. Ha nyelvünknek ez a sajátos sajátja kivészésre van ítélve, halálát úgysem állíthatja meg senki és semmi, de akkor is inkább egy kis sajnálkozást, semmint élcelődést érdemel. Ha viszont netán mégis „életre van ítélve” — ne akarjuk mindenáron a halálát.

Martinkó András

Mondd és írd — mindig ugyanúgy?

Martinkó Andrásnak iménti berzenkedését teljességgel értem, s jórészt megértem; ám egyetérteni csak egy részével tudok. Mert amiképp a Ludas Matyi idézett glosszsaírója túllendül a valóságon az egyik irányban, ő a másikban nemkülönben...

De nézzük aprajában!

1. A *hadsereg*, *kétszárnyú* típusú alakoknak „haccsereg” és „kéccárnyú” ejtése létezik: de messze alatta áll a köznyelvi szintnek. Nyelvművelő kézikönyveink — beleértve akadémiái nyelvtanunkat — úgy tudják: a hangok összeolvadása a köznyelven csak toldalékos (kézős, jeles, ragos) alakokban következik be, szóhatáron nem (s persze: összetett szó elemeinek határára sem). Van tehát *eccerü*, de nincs *eccárü*. (= egyszárú), annak „*etty-szárú*” az eltése. S hasonlóan: van *baagava* és „*úttya*”, de nincs: „*haagvárat*” és „*úttjavítás*”, mert az: „*had-járat*” és „*úttjavítás*”!

Nem áll tehát, hogy a „haccsereg” ejtésforma „eltűnőben van, de semmi esetre sem hibáztatható” — mint

Martinkó jelzi. Inkább: van ugyan, de táji, vagy még inkább: vulgáris. — Am ha ez van (csak épp vulgáris), akkor — illetőleg: ahol ez van (csak épp táji), ott — miért ne volna lehetne akár „húcsütünk” és „moscsugároz-zuk”. Hiszen a *hadsereg* zöngétlenülülve: „*hatsereg*”, s a *t+s* összeolvadásával lesz „*haccsereg*”. Akkor viszont a *húst sütünk* kapcsolatban az s utáni *t+s* összeolvadásával szabályosan (csak épp vulgárisan) ez az eredmény: „*húcsütünk*”. A Martinkó feltételezte és cáfolta — hangkilököses — „*hútsütünk*” alakból, csak ez lehetne: „*húcsütünk*”: ílyet viszont a Ludas sem mondott.

2. A „*bizoccság*”, „*naccsága*”, „*eccségpárt*” — ebben Martinkó oldalán állunk — hagyományos formák. Az összeolvadás a toldalékos alakokban klasszikus szabály. — Amde jól érzi a Ludas glosszsaírója — s említi kiejtési, sőt helyesírási kézikönyveink is már — az igényesebb beszédben (s főleg a ritkább kapcsolatokban, mint: *hátság*, *kivertség*) terjed egy olyan

ejtémód, amely az elemeket — többé-kevésbé — külön-külön feltünteti.

A „többé-kevésbé” azt jelenti: az összeolvadás elmaradhat, de a részleges hasonulás nem. Tehát a *szabadság*, az *egység* stb. hangozhat így is (hagyományosan, összeolvadással): „*szabaccság*, *eccség*”, de így is (igényesebben — vagy olykor csak igényeskedve — azaz összeolvadás nélkül): „*szabatság*, *etység*”. Viszont teljesen elemeik szerint, azaz *d-s*, illetőleg *gy-s* kapcsolattal aligha!

3. A zöngéállapot szerinti részleges hasonulás ugyanis nyelvhasználatunknak minden szintjén: vastörvényi! Bizony, a *légszomj* csak így ejtendő: *lékszomj* (s ha ez írva x, akkor a *rákszűrés* meg a *raksz* is = *rászűrés* és *raz*, mármint Ludas-bölcsesség-gel).

Aligha fedi tehát a valóságot az, amit Martinkó erről ír, hogy tudniillik: „Egész természetesen hanzlik ma már a „jéjkár”, „aljas”, „nemzettség” stb...; s a „szöcskék” írója valószínűleg nem áll egyedül a nagyság, bizottság, szabadság, egység, lég-szomj stb. kiejtéssel. A *jéjkár* ugyanis csak „*jéjkár*” lehet, a *légszomj* csak „*lékszomj*”; a *nemzettség* lehet „*nemzettség*”, ha nem „*nemzeccség*”; viszont a *szabadság*, *egység*, *nagyság* akkor is „*szabatság*, *etység*, *natyság*”, ha nem *ccs*-vel hanzlik. — S persze a *község* — ha nem „*kösség*”, hagyományosan — legalább is „*község*”.

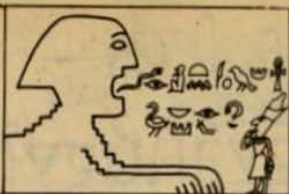
4. S ismét csak más úgy a *halljuk*, *hulljon* stb. Valamikor volt *ly* hangunk (ma csak *ly* betűnk van), s akkor ezek így hangoztak: „*haljlyuk*, *hulllyon*”. Azután *j* lett belőle az ejtésben; ezekben az alakokban persze *jj*. Csak-hogy emiatt kilóg a rendszerből. Mert a *t+j* és *d+j* és *n+j* kapcsolatban összeolvadás következik be (= *tty* és *ggy* és *nyy*); itt viszont az összeolvadás (= *lly*) helyett — látszólag — teljes hasonulás (= *jj*). Maga a nyelvhasználat is elbizonytalankodott emiatt: a „*hajja*” meg az „*é(f)jen*” (tehát ha ige alakban van az *l+j* találkozása) még csak megy. De a disznónak már „*ólja*” van, a labdarúgónak „*gólja*”, a hölgynek „*ridikülje*”; — s bizony az „*ójjja*, *gójjja*, *ridikülje*” tájhoz kötötten népi, vagy tájhoz kötetlenül vulgáris.

Kurdi Péter

NYELVI KRITIKA

REJTVÉNY

E számunkban folytatjuk **Pontozó** című létraversenyünket. Ezúttal öt nyelvi feladványt teszünk közzé, s most is mindegyik mellett feltüntetjük a vele szereshető pontok számát. A megfejtők pontjait rendszeresen nyilvántartjuk, s ha már eléggé szétszóródott a mezőny, az élcsoport helyzetét közöljük is. Ez most még korai lenne. De a pontversenytől függetlenül is minden alkalommal kisorsolunk tíz könyvet a helyes megfejtést beküldők illetve az abban a hónapban legtöbb pontot szerzett megfejtők között, így most is. Az 1. számunkban közölt rejtvényeket helyesen megoldó olvasóink közül a következők nyertek egy-egy könyvet: Baloghné Horváth Magda, Szedres, Széchenyi u. 50. (7056) Bolgár Ivánné, Győr, Árpád u. 50. (9022) Bolla Eva, Kiskunhalas, Csokonai u. 9. (6400) Borbély E. Iván, Vecsés, Berzsenyi u. 4. (2220) Geröcs László, Budapest, Völegény u. 2. (1131) Kiss Valér, Dunaújváros, Fáy A. u. 4., fsz. 2. (2400) Miskolczi Margit, Budapest, Derecskei u. 5. (1107) Sebők János, Dunakeszi, Iskola u. 11., fsz. 2. (2120) Szabó Bendegúz, Budapest, Mosztár u. 8. (1141) Dr. Thuróczy Istvánné, Budapest, Vörös Hadsereg u. 161. (1181) Az új feladatok. E számunk rejtvényeit Grétsy László, Kun Erzsébet és Révbíró Tamás készítette.

- Nemtörődömség + 1 = hivatalos lap.
 Pengetőhangszer + 1 = gyógytea.
 Finom női kéz + 1 = víztartó edény.
 Nemes rozsa + 1 = nemes fém.
 Vasőtűz + 1 = profil.
 Tornászmozdulat + 1 = személyszállító lovaskocsi.

4. Felcserélt szótagok. Mi az állóvízi eszmecsere? Tavi vita; Hát a nehézkes mozgású földdarab? Lomha halom. Mint látható, mindkét kérdésre úgy válaszoltunk, hogy valójában csak két szótagot használtunk, de azt kétféle

A megoldásokat a lap szerkesztőségének címére kell beküldeni 1979. május 15-ig. Arra kérjük megfejtőinket, hogy a borítékra írják rá: **Pontozó**.

1. **Foglalkozásuk ismeretlen.** Gerde Dezsőné, Srég Zoltán, Vanczák Ákos. E három személy foglalkozása egyelőre ismeretlen. De ismertté válik azok számára, akik a három név betűit, betűjegeit — természetesen nevenként külön-külön — megfelelően átcsoportosítják. (Megfejtése nevenként 5, összesen 15 pont.)

2. **Különbőségjáték.** Össze gyűjtöttünk tíz olyan szót, amelyek közül kettő-kettő hangalakjában közel áll egymáshoz, és így könnyen összetéveszthető. Megfejtésül tessék megírni, mit jelentenek a közölt szópárok tagjai! A megoldásban a Magyar értelmező kéziszótár és a Kiszlexikon kitűnően segítheti olvasóinkat. (Megfejtése szavanként 2, összesen 20 pont.)

adaptál — adóptál
 alpaka — alpakka
 bariton — baryton
 díván — divány
 kobra — kopra

3. **Plusz egy hang! Körülrajongott filmszínész + 1 = hasznos segédkönyv.** Jogos az egyenlőségjel a két meghatározás között? Igen, jogos. A körülrajongott színész: sztár. Ha ebbe a szóba beleszúrunk egy ó hangot — ezt jelzi a + 1 —, megkapjuk a második meghatározásnak megfelelő szót: **sztár**. E szemléltető példa bizonyára elegendő ahhoz, hogy olvasóink a következő hat egyetlen tüköt is felderítsék. Megoldásul a hat szópárt tessék beküldeni! (Megfejtése páronként 2, összesen 12 pont.)

sorrendben, s ilyen módon jelzöt is, jelzett szót is alkotunk ugyanabból a két szótagból. Ennyi magyarázat után olvasóink bizonyára megtalálják az alábbi meghatározások felcserélt szótagokkal megalkotott egyenér-

tékeiket is! (Megfejtésük 3-3, összesen 18 pont.)

Ostoba, babonás tilalom: Műteremmel ellátott ivaros: Ókori mezopotámiai tartályok: Szótlanul elgondolkodó fényes selyemszövet: Oktalan ránc:

Pusztulóban levő, bugás virágzatú gyomnövény:

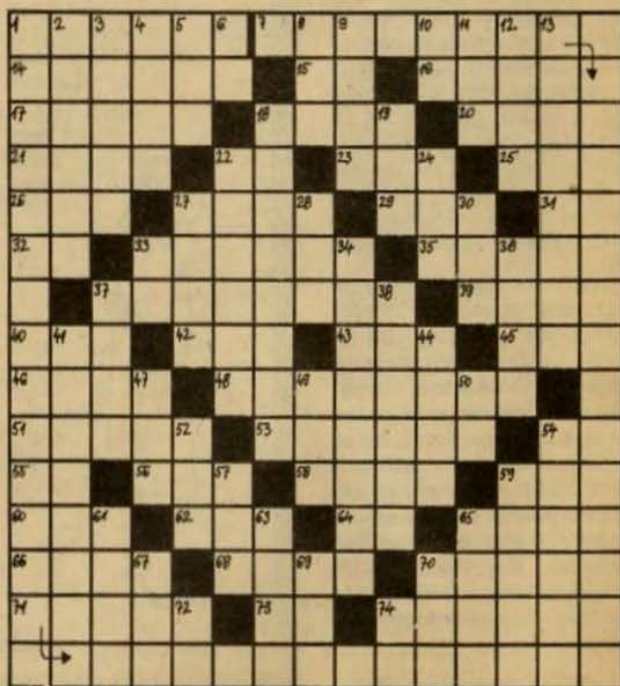
5. **Kodály Zoltán a nyelvről.** Ha olvasóink megfejtik az itt közölt keresztrejtvényt, megtudhatják, mit mondott Kodály a nyelvről. Csak az idézetet tessék beküldeni! (Megfejtése 20 pont.)

KODÁLY A NYELVRŐL

VIZSZINTES: 1. Forrás. 7. Kodály Zoltán megállapítása (zárt betűk: S, M, J, A). Folytatása a függ. 1. sz. sorban. 14. Harang hangját utánzó szó egyik fele. 15. A rubídium vegyjele. 16. Aqua...; a pálinka tréfás latin elnevezése (am. az élet vize). 17. Belgiumi városka, az 1. világháborúban gáztámadás színhelye volt. 18. Rovátka. 20. Roald...; norvég származású angol író (Szuperpempő). 21. ... Sad; Újvidék. 22. Ákos egy nemű betűi. 22. Ifjúsági Lapkiadó Vállalat. 25. Színtelevisziósugárzási rendszer. 26. YRE. 27. Egyforma betűk. 29. A pisztránggal rokon hal. 31. A germánium vegyjele. 32. Francia kötőszó. 33. ... Géza; Karinthy Ferenc regényhőse. 35. Román légiforgalmi vállalat. 37. Agyabugyál. 39. Nagyüzem alapítója (Ábrahám). 40. Evipan egy nemű betűi. 42. ANS. 43. ... Marut; emigráns német újságíró. B. Traven néven lett világhírű. 45. JIÓ. 46. Eső angolul. 48. Régi büntetőintézet. 51. Szociológus, politikus író volt (Ferenc). 53. Ezt az orosz slán

győzte le Héraklész. 54. Pappan szélei! 55. Ezen a napon. 56. ... Sumac; különleges képességű énekesnő. 58. Lány hangsor. 59. Szülőföld, kissé elavult szóval. 60. ... szakadtából rohan (am. fut, ahogy csak bír.) 62. Meggyőződés. 64. Erő. 65. Német rövidtávú futó volt; ő futotta először 10 másodperc alatt a 100 métert (Armin). 66. Ugyanaz, mint a vízsz. 20. sz. sor. 68. Török méltóság volt. 70. Ismert színművész (Bertalan). 71. Pápai korona. 73. Régi római váltópénz, ford. 74. Kemény valuta.

FÜGGŐLEGES: 1. Kodály szavainak folytatása (zárt betűk: L, S, O, A). 2. Újságírói műfaj. 3. Kezdetből fogva, sőt azelőtt is. 4. Igazgató, tréfásan. 5. Ebben egyezik a tenisz és a mennyiség! 6. Tangens, röv. 8. Paprikának, levélnek is van. 9. Női becenév, egyetlen meghatározott személynévhez sem kötődik. 10. Római négyes. 11. Angol férfinév becézve; Tom Sawyer öccsét hívják így. 12. Fejlődési szakasz, állomás. 13. Igen kemény trópusi fa. 18. ...

Crusoe; Defoe regényhőse. 19. ELP. 22. Képzelt, álomkép. 24. Hibázik. 27. Kritikus, irodalomtudós (Imre). 28. Tuberkulózis elleni védőoltás. 30. Toldalék a szó végén. 33. Milliliter, rövid. 34. Egy nap nyolcadrésze. 36. Grafikai alkotás. 37. Ritkán nálunk is előforduló angol női név. 38. A jószág étkezédeje. 41. Üldözési mániá. 44. Völgy németül; régies helyesírással, ahogyan több személynévben is szerepel (pl. Hoffmanns...; Lillien... stb.). 47. Híres operarénekes volt (Dávid). 49. Lengyel sci-fi író (Stanislaw). 50. AI. 52. Mutatószó. 54. Kapuőr. 57. Nagy európai hegység nevének szótöve; elhagyva mellőle a rendszerint ott álló többesszámjelet. 59. Hallotta, félmúltban. 61. Tejtermék, névelővel. 63. Színművész (Éva). 65. Fa németül. 67. Írta vala. 69. Elavuló iránirang. 70. SOG. 72. Az asztalin vegyjele. 74. Duna egynemű betűl.

Az első szám rejtvényeinek helyes megfejtése a következő:

1. „Állati” intarziák. Egér, denevér, bolha, zsiráf, zebra.

2. Kiki a párjával! Burnót — tubák, macész — pászka, mohamedán — muzulmán, nádály — pióca, paszpol — szegőszalag.

3. A kézirat titka. Egy 1544-ből származó szövegnek nem lehet a címe „Az szellem ótalma”, mert a szellem szó akkor még nem létezett. A nyelvújítás vezéralakja, Kazinczy Ferenc alkotta meg 1808-ban.

4. Válasszunk csillagot! Nagy Medve = Göncölszekér vagy Göncöl szekere. Vénusz = esthajnalcsillag vagy esthajnali csillag. Orion = Kaszácsillag vagy Kaszás. Pleiádok = Fiastyúk.

5. Kétszer ugyanazt! Megint megint. Elvet elvet. Termeszt természet. Kutat kutat. Sejtet sejtet.

6. Kosztolányi a nyelvről. A nyelv nem lehet egyszerű, mert az ember nem egyszerű, aki beszél.

„Sok mindenre nem emlékszünk. De a nyelv rejtetten, mindenre emlékezik. Az fölveszi magába a múlt elfelejtett szokásait, melyek tovább bujkálnak benne...”

(Kosztolányi: Nyelv és lélek, 51. o.)

ÉBER SZEMMEL, FÜLLEL

Holczer József — 6000 Kecskemét, Jókai u. 1. — volt partizánok találkozójáról olvasott hírt a Petőfi Népe 1978. okt. 22-i számában. A tudósítás egyik mondatába foglaltakat azonban oly rendkívülinek érezte, hogy tollat ragadott. Íme a mondat:

„Ez az összegyűjtés azonban különbözött a korábbiaktól, ugyanis... nemcsak a volt partizánokat, hanem azok özvegyeit, sőt a tömegszervezetek megyei vezetőit is meghívták.”

Akárhogy is nézem, ez elentmondás a javából! — jegyzi meg levélírónk. Ha ugyanis a volt partizánok az egykori, a ma már nyugállományban levőket, de a még élőket értjük, hogyan lehetnek volna velük együtt a találkozóhoz saját özvegyeik is. Ha pedig a volt, már meghalt partizánokat, akkor ez az összegyűjtés valóban különbözhetett a korábbiaktól.

Igaza van levélírónk. A hírt lehetett volna például így fogalmazni: ... nemcsak a volt partizánokat, hanem egykori harcostársaik özvegyeit (vagy még egyszerűbben: a partizánözvegyeket) is meghívták.

Ugyancsak Holczer József ollózta ki — s ugyancsak a Petőfi Népe c. lapból (az okt. 20-i számból) — a következő sorokat.

„A mintegy ötven megyei edző előtt Zag József, az ifjúságiak edzője a sporttelepen »A korszerű edzőmunka elvei és gyakorlata az ifjúsági és serdülő labdarúgónál« címmel tartott előadást, majd 24 fős fiatallal gyakorlati bemutatót tartott.”

Szívesen megnéztük volna mi is ezt a bemutatót. Vajon mi mindent produkálhatott ez a huszonnégy fejű vagy fős fiatal? Persze sokkal valószínűbbnek látszik, hogy az edző 24 fiatallal tartott bemutatót. De akkor mi a szerepe a számnév után álló fős

melléknévnek? — Az égvilágon semmi. Teljesen fölösleges, csak zavart okoz.

Sárközi József — 1086 Budapest, Szerdahelyi u. 11. — egy „értelmes” sajtóhibára és egy kevésbé értelmes mondatra bukkan a Népszava 1978. szept. 29-i számában. A cikk, amelyből a kipécézett szövegrész származik, a Csendes-óceán egyik szigetről és a polinéziai származású szigetlakók életéről tájékoztatja a lap olvasóit. Nos, „tájékozódjunk” mi is:

„A világosbarna szigetlakók, akiknek többsége polinéziai származásúak, csaknem kizárólag a még meglehetősen primitíven megművelt mezőgazdaságból él meg. Elsősorban kókuszdiót, banánt, korpát és édesburgonyát termelnek.”

Az első mondatban valahogy így lehetett volna egyeztetni az állítmányt az alanyval: A többségükben polinéziai származású világosbarna szigetlakók... élnek meg.

A mezőgazdaságot nem lehet megművelni — sem primitív módszerekkel, sem pedig fejlettekkel —, csupán a földeket.

A humoros hatású sajtóhibát a kopra (= a kókuszdió szárított, olajos belső része) szóbeljeji mássalhangzójának felcserélése okozta. Így lett — a nyomda „ördöge” ludas ebben! — a szigetlakosság egyik fő terméke a kókuszdió, banán és édesburgonya mellett a korpa.

Csanda László — 1119 Budapest, Fehérvári út 87/b — az alábbi szöveget egy szaloncukros dobozon találta. Vajon hogyan kell értelmezni? — kérdezi.

Legrövidebb eltarthatósági ideje: a tárgyét követő január 10-ig. Gyártási idő:

A zavaros legrövidebb eltarthatósági idő kifejezéshez való ragaszkodás érthetetlen

számunkra. Egyszerűen így kellene megfogalmazni: Fogyasztató...-ig. Lehet, hogy a kipécézett szöveg „megalakotásáért” felelősek úgy gondolják: így túl egyszerű!

Egyik győri levelezőnk a Kisalföld febr. 3-i számának „Gyorsaság” c. cikkében olvasta, hogy a fehérvári hid előtt keletkezett lyukakat dícséretes gyorsasággal helyrehozták.

Pedig:

„azok már nem egyszerű kátyúk voltak, hanem komoly férfias lyukak...”

Egy komoly lyuk mennyiben férfias? — kérdezi levélírónk. Talán az idézett cikk szerzője meg tudja mondani.

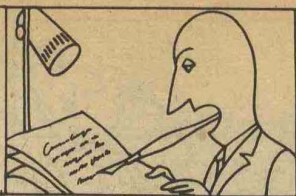
Horváth Ferenc — 7400 Kaposvár, Kossuth L. u. 29. — olvasta ezt a sportnyelvi képtelenséget a Somogy megyei Néplapban:

„Egy bevelésnél Ágfalvi lyukat rúgott, de a lövését védte biztos kézzel Horváth.” (1978. szept. 26.)

Ez igen, ez ám a csodakapus, „még” ilyen labdát is ki tud védeni! Vagy inkább a labda helyett csupán a levegőt eitaláló Ágfalvit kellene csodálnunk, aki így is védésre készítette a kapust? Azt hiszem, mindkét játékos teljesítménye csodálatunkra méltó.

T. U. I.

HELYESÍRÁS! HELYESÍRÁS!

Az óvás jogos lett volna!

Népszerű játék egy idő óta a televízióban a „Most mutasd meg!”. Nemcsak azoknak szórakoztató, akik játszószék, hanem azoknak is, akik nézik.

A mutogató első dolga az — mikor az óra indul —, hogy az ujjával jelzi, hány szót fog eljátszani. Aztán a karján megmutatja, hogy az egyes szók összetételek-e, és hány tagból állnak.

Ezen a ponton vetődik fel a legtöbb probléma. Az egyik játékban ez a szó jelent meg a képernyőn: „vízjelző szolgálat”. Egybeírva! Márpedig ez két szó, így: vízjelző szolgálat.

A játékosok a hiba elnére is kitalálták, hogy miről van szó (persze jelentős

idővesztéssel), de az egyikük méltatlankodott a hibás kiindulás miatt. A nagy zajban azonban elvesztett a hangja, és a játékvezető sem foglalkozott a megjegyzéssel. Pedig ha elfogadja a jogos óvást, a játék szabályai szerint új feladatot kellett volna kapnia a csapatnak.

A játék szerkesztője tulajdonképpen nem róható meg ezért a rosszul írt szóért, mert így van a rádióújságban is, és onnan vette mint kitalálható rádióműsorcímet. Mivel a téves ítélet oka a rádióújság írásmódja volt, utánanéztem a lapban, hogy általában hogyan közli az ilyen típusú szóösszetételeket. Ezt a nyelvtanilag hasonlóknak lát-

szót találtam: „súlyemelő bajnokság”; így kötőjel nélkül, két szóban, ám sajnos, ezt éppen rosszul. Mert ez az alakulat viszont így írandó: súlyemelő-bajnokság.

Hogy miért van ez a ketősség? Megpróbálom minél egyszerűbben megvilágítani.

Nézzük az első példánkat! A vízjelző szolgálat annyit tesz, mint: vizet, vízállást jelző szolgálat; tehát egy olyan jelzőszolgálat, amely a vízzel, a vízállással kapcsolatos megfigyeléseket gyűjti, értékeli és közli. A jelzőszolgálat azért írandó egybe, mert összetétel: az ige-névi előtag (a jelző) a főnévi utótagoknak (a szolgálatnak) nem csak alkalmi, éppen végzett cselekvésére utal, hanem állandó tevékenységére, munkájára. Ezt a jelentésbeli többletet fejezzük ki az egybeírással. Ám ha az ilyen alakulatok ige-neve elé jelöletlen tárgy kerül, amivel egybe kell írunk (vízjelző = vizet, vízállást jelző), akkor ezt az összetett minőségjelzőt már külön kell írni a jelzett főnévtől (a szolgálat-tól). Így lesz tehát: vízjelző szolgálat. Tömérdek ilyen eset van még: sűrölőkefe, de: padló-sűrölő kefe; fejtőkalapács, de: kőfejtő kalapács; emelő-rúd, de: súlyemelő rúd; száritókötél, de: ruhaszárító kötél; stb.

És most nézzük a súlyemelő-bajnokság-ot! Eddigi példánkat így értelmeztük: olyan bajnokság, amely a vizet, a vízállást jelzi; olyan kefe, amellyel a padlót sűrölik; stb. De olyan bajnokság, amely súlyt emel? Ilyen nincs! Csak súlyemelőknak van bajnokságuk! A súlyemelő bajnokság — jelöletlen birtokos jelzős kapcsolat lévén — egybeírandó lenne, de mivel a három szóból álló összetétel hatnál több szótagú, vagyis hosszú, kötőjellel tagolandó. Egy népszerű sportág szókincséből idézek még hasonló példákat: labdarúgó-bajnokság (= a labdarúgók bajnoksága), labdarúgó-egyesület, labdarúgó-mérkőzés, labdarúgóstadion stb. És persze: labdarúgó-világbajnokság (amely négy szó kapcsolatából alakult, és kilenc szótagú). Kötőjel nélkül egybeírjuk viszont ezeket: labdarúgóványa, labdarúgóedzés, labdarúgótorna, labdarúgó-sport, labdarúgómez stb. mert csak hat szótagosak, vagy még annál is rövidebbek.

Ha egy kicsit figyelünk tehát arra, hogy mit is akarunk kifejezni, logikusan adódik a megoldás és sem a rádióújságban, sem a kitalálósóban nem vezetünk félre senkit.

Both Endréné

Az új írógépszabvány

Korábbi szabványosítási törekvések folytatásaképpen 1977 végén az MTA Anyanyelvi Bizottsága és Helyesírási Bizottsága ismét napirendre tűzte az írógépbillentyűzet ügyét. Az együttes ülésen a Magyar Szabványügyi Hivatal is képviseltette magát. A határozatok és a szélesebb körű közönségnek a napisajtóban megnyilvánult igénye alapján a Magyar Szabványügyi Hivatal 1978-ban ismét szakbizottságot hívott össze, hogy összehangolja a magyar helyesírás követelményeinek megfelelő írógép-billentyűzetre vonatkozó kívánásokat. A szabvány elkészült tervezetét eljuttatta 15 közülethez és több szakértőhöz, hogy a javaslatot megvizsgálják, és esetleges észrevételeiket tegyék meg. Ezek megvitatása és mérlegelése után a szakbizottság véglegesítette a tervezet szövegét, s az „MSz. 7799/1. Írógépek billentyűzete. Jelek elrendezése közhasz-

nálatú írógépen” címmel már megjelent, s 1980. január elsején hatályba lép.

A tárgyalásokon meg kellett állapodni abban is, hogy a magyar szabvány — egy-két kivétellel esettől eltekintve — lényegileg összhangban álljon a nemzetközi szabványok rendelkezéseivel: hogy a forgalomban lévő írógépek billentyűzetétől ne térjen el a szükségesnél nagyobb mértékben; hogy a különböző billentyűszámú írógépek betűelrendezése a lehető legnagyobb mértékben hasonlítson egymáshoz, mégpedig úgy, hogy az akadémiai helyesírási szabályzat szerint kötelező magyar ábécé betűi, írásjelei és a számjegyek minden írógépen írhatók legyenek.

Ezek az adottságok és célok szabtak határt a betűk elhelyezésének, a gyakorlati szempont alkalmazásának, s egy-két esetben a gépirástechnikai követelmények lehető legnagyobb mértékű kielégítésének. Az

adott lehetőségeken belül természetesen ezeket a szempontokat is érvényesítette a szakbizottság.

A szabvány a 44, 45, 46 és 47 billentyűs, magyar betűs, mechanikus vagy villamos működésű, közhasználatú írógépek jeleinek (betűinek, számjegyeinek és írásjeleinek) billentyűelrendezését szabályozza úgy, hogy a magyar helyesírás követelményeinek megfelelően minden jel írható. A legtöbb gondot a kis és a nagy hosszú í, ú, ű célszerű elhelyezése okozta.

A 45 billentyűs gép elrendezése megegyezik a 44 billentyűsével, de van egy szabad billentyűje; a 47 billentyűs pedig egyezik a 46 billentyűsével, de szintén van egy szabad billentyűje. A szabad billentyűre a megrendelő további betűt (pl. ű), rövidítést (pl. Ft) vagy speciális jelet tethet kívánása szerint.

A 46 (és a 47) billentyűs írógépen — ilyen a legtöbb

irodai gép — minden magyar betű kis és nagy változata ugyanazon a billentyűn van, egyetlen leütéssel írható.

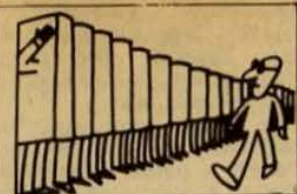
A 44 (és a 45) billentyűs, általában hordozható írógépen (táskairógépen) a kis és a nagy í, ű-nek saját billentyűje van (mint a nagyobb gépeken), a nagy hosszú Ū és Ű ékezetét pedig visszaváltás után (a megfelelően kialakított vessző, illetve idézőjel segítségével) külön kell leütni. De ezek a legtrikábban használt magyar betűk, írásuk még a leírt módon sem csökkenti figyelemre méltó módon a gépelés teljesítményét.

Az írógépek betűelrendezése nemcsak a karos, hanem a gömbfejes típusra is érvényes.

Ezután már főleg a gépirás tanításán és a gépiráskon múlik, hogy gépelt szövegeink is megfelelően a magyar helyesírás követelményeinek, s az írás összképét se rontsák kézzel utólag beírt ékezetek, felemás betűalakok, s hogy kézírás, gépirás és nyomdai szedés azonos helyesírási elvek szerint készüljön.

Kelemen József

SZEMLE

A televízió műsora lassanként már az életrendünket is megszabja. Természetes volna tehát, ha a ráhatás ilyen lehetőségét a műsorpolitika eltökéltebben és tervszerűbben használná föl az anyanyelvi művelődés javára is. Mintegy ellensúlyozásaként annak az országos kisugárzású nyelvrontásnak, amelyet a riportok „nyilatkozó” művelnek.

Annál meglepőbb a híradás, hogy a mintegy három év óta népszerűvé vált, Szépen, jól magyarul sorozat változatos — de sajnos, csak tízperces — adásai áprilisban megszűnnek. Ennek okát nem ismerjük, de a rádiós Édes anyanyelvünk negyedszázada bizonyítja, hogy nyelvi műsört nem kell féltetni a kiöregedéstől. Reméljük, hogy csak formaváltásról van szó, s nem leszünk szegényebbek egy eleven és hatékony nyelvművelő fórummal.

És az ellenpélda: az újdéki televízió magyar nyelvi sorozatot indított szerbhorvát nézői számára, a jugoszláviai nemzetiségek kölcsönös nyelvtanulási programának megfelelően. Az iskolákban ez már régebben is rendszeres volt. A jugoszláviai és csehszlovákiai magyarság egyébként intézményesen fejlesztte nyelvművelő mozgalmát, többek közt az ifjúság különféle anyanyelvi versenyei, az adai Szarvas Gábor-, illetve a kassai Kazinczy-napok keretében.

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében befejeződött a Nyelvművelő kézikönyv első kötetének szerkesztése. A nyelvi műveltség minden időszerű kérdését felölölő munka az Akadémiai Kiadónál 1980 könyvhetére jelenik meg.

...

A Gondolat Könyvkiadó még ez évben megjelenteti O. Nagy Gábor Mi fán terem? c. szólásfejtő könyvének harmadik, bővített ki-

adását, amelyet Kovalovszky Miklós rendezett sajtó alá.

...

Nemcsak a nyelvészeket foglalkoztatja, mindenkit érint a nyelvünket újabb hullámban előzőnlő idegen — főként latin-görög és angol — szavak kérdése. A nyelvművelő eszmecseréknek ez egyik leghevesebb vitapontja, mert a bürokratikus fontoskodás és a tudóskodó sznobizmus (itt talán jogos az idegen szók használata) ellenkezik a közérthetőséggel és a művelődés demokratizmusával. A kérdést sokoldalúan megvitató tanulmányok és tanácskozások eredményeként közli állásfoglalását a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége a Magyar Tudomány 1978... számában. Az Akadémia helyteleníti a szükségtelen idegen szók divatszzerű elburjánzását, mert zavarják vagy gátolják a megértést. Az elnökség felhívja a közművelődési, tudományos, hivatalos és gazdasági intézményeket, törekedjenek a magyar megfelelővel pontosan és világosan kifejezhető, tehát fölösleges idegen szók kerülésére és kiküszöbölésére.

...

Egy hosszú, szétágazó vita zárószavát írta meg Kolozsvári Grandpierre Emil a Kortárs 1979. évi 1. számában. Szavait a jobbító szándékú elégedetlenség fűti: a nyelvművelők gyakorlati munkáját csak tüneti kezelésnek tartja (de mi más a nyelvművelés, mint aprómunka: az élet fölvetette nyelvi problémák elvi tisztázása és tervszerű megoldása?), s megrója az írókat és a magyartanárokat nyelvi közömbösségükért. Észrevételei közt mindenesetre helytálló az, hogy a nyelvi hibák egyik fő forrásának a szakmai, illetve szaknyelvi zsargonokat tekintik, amelyek a rádió és a televízió révén a legszélesebb körben hatnak. Jogos az a megállapítása is, hogy a nyelvművelés nem pótolhatja az anya-

BESZÉDKÉSZÉG

nyelvi nevelés és oktatás hiányait, az iskolában sok még a tennivaló.

...

Érdekes gondolatokat mond el az argórol Mészöly Miklós a pécsi Jelenkor 1978. évi 11. számában. (Az argót persze nem régebbi, szűk értelemben véve; a szó ma már — az alvilág titkos csoportnyelvén, a vagánnyelven túlnöve — egy sokkal általánosabb, de alacsony szintű és igényű, kedélyes-bizalmas, főként a fiatalok körében élő nyelvhasználatot jelent.) Erről a mai, sajátos nyelvi rétegről — voltaképpen új névre volna szüksége — megállapítja, hogy a régi, „klasszikus” argóhoz képest mennyivel magyarabb lett szókincsében és stílusában, és csaknem teljesen elvesztette rejtjelenségét. Meglepő képzetársítások, újszerű, szinte jelképes átvitelek, szemléletesen láttató kifejezések gazdagítják. Mintha egy nagyvárosiba oltott népnyelv szelleme táplálná a mai argót. Hogy milyen szoros a kapcsolat a két, látszólag távoli-idegen nyelvértelem között, azt Mészöly Miklós érdekes ötlettel bizonyítja: egy terjedelmes szójegyzéket közöl, amely kevéssé ismert vagy újszerű argó-szavak gyűjte-

ményének hat, s kiderül, hogy az író Szinyei Magyar tájszótárából (1893—1901!) szemelgette össze. Következtetése pedig: a viszszaeső népi nyelv szemlélteti elevenségét, árnyaltos gazdagságát és hazai ízét természetesen rokonulással menthetné át az argó, ez pedig megtermékenyíthetné a köz. és az irodalmi nyelvet is.

...

Hosszú évek vitái, tanácskozások és tervtanulmányok után végre elkészült a magyar nyelv helyesírásának megfelelő írógépszabvány. De ennek alapján mikorkészülnek el azok az írógépek, amelyekben lesz hosszú í, ű, ú, Ű, ú, Ű betű is?

...

Egy másik gépesítési hír: a debreceni egyetem nyelvészei számítógéppel földolgozták a XV. századi Jókai-kódex szóanyagát. Ugyanott már régebben elkészült hasonló módon a magyar nyelv fordított, ún. szövegmutató szótára és Ady verseinek fonémastatisztikája. Az úttörő és példamutató kezdeményezésnek a nyelvoktatás szempontjából is oly fontos szógyakorlási szótárak készítésében volna legnagyobb haszna és jelentősége.

K. M.

POSTALÁDA

Lapunk első számának megjelenése óta nagyon sok levél érkezett szerkesztőségünkhöz. Köszönjük olvasóink elismerő szavait. Örülünk, hogy nem csalódtak várakozásukban, s hogy szívesen olvassák, érdekesnek, tanulságosnak tartják folyóiratunk rovatait. Reméljük, figyelemmel kísérik és örömmel forgatják a további számokat is.

—Kövári József — 1078 Budapest, Landler Jenő u. 3. — logikátlanak s ezért helytelennek tartja a *korrozív-védelem*, *korrozívvédő* szavakat. Véleménye szerint csak a hosszabb, de egyértelmű *korrozíó elleni védelem*, *korrozíó ellen védő* kifejezések helyesek.

A *korrozív-védelem*, *korrozívvédő* (anyag) kifejezés nem hibáztható. Ugyanolyan típusú tömörítő összetétel, mint például az *árvíz-védelem*, a *fagy-*, *gáz-*, *lég-* vagy a *tűzvédelem*. Nyilvánvaló, hogy ezekben a kifejezésekben nem az *árvíz*, *fagy*, *gáz* stb. védelméről van szó, hanem éppen ellenkezőleg: *árvíztől* (árvíz ellen) való vagy *árvíz elleni*, *fagytól* (fagy ellen) való vagy *fagy elleni* stb. védelemről, védekezésről. Még sok ilyen hasonló szerkezetű „logikátlan” kifejezésünk, összetételünk van. Például: a *szélvédő* sem a szelet védi, hanem a széltől véd, a gyárakban alkalmazott *balesetvédelmi* berendezések az esetleges balesetektől védik, óvják a dolgozókat, s ugyanígy: a *munkavédelmi* szabályok, intézkedések is a munkát végző dolgozók egészségét, testi épségét védik (nem pedig a munkát). A *korrozív-védelem*, *korrozívvédő* (anyag) kifejezés tehát nem feltétlenül üldözendő. Aki tisztában van a *korrozíó* szó jelentésével, nem érti félre ezeket az összetételeket sem, s nem fog arra gondolni, hogy a *korrozív-védő* anyag a fémfelületek — oxidálódás folytán bekövetkező — rongálódásának védelmére való. Tudományos munkákban, lexikonokban természetesen célszerűbb a hosszabb, de teljesen egyértelmű *korrozíó ellen védő* (anyag), *korrozíó elleni védelem* kifejezéseket használni.

T. Urbán Ilona

Kovács István gimnáziumi tanuló — 1091 Budapest, Üllői út — arról számol be leveleiben, hogy osztálytársai között élénk vita alakult ki

a *szélhámos* szó szerkezetéről. Mivel egyik fél sem tudta a maga igazáról meggyőzni a másikat, kériük, döntsük el mi a vitát.

Azok gondolkodtak helyesen, akik összetételnek mondták. Elemei: *szél* (valaminek a széle) + *hám* (lőszerszám a befogáshoz). Eredetileg a szó nem a másokat becsapó, megbízhatatlan személyt jelentette, hanem azt a lovát, amelyet a másik (kettő) mellől tartaléknak oldalt, szélről fogtak be, de úgy, hogy tágabban mozgási lehetősége volt (lógós ló). Ez jobbra-balra ugrálhatott, csaponghatott, nem volt szoros rendre kényszerítve. Az ilyen ló viselkedéséről nevezték el aztán a hasonlóképpen megbízhatatlan, kiszámíthatatlan viselkedésű embert is. A szó tehát végeredményben alárendelt jelzős összetétel: *szélső hámos* (ló). Ilyen még például: *szélbál*, *széldeszka*, *széljegyzet* stb. Mindegyik elég ritka, ezért nem érzékeljük világosan az összetétel elhomályosult szerkezetét.

V. P.

Miklós Gyuláné — 1204 Budapest, Eperjes u. 26. — a gyermekek körében közkedvelt egyik kiszámálós versike, mondóka szövegének értelmére iránt érdeklődik.

Az *Egyetem*, *begyetem*, *tenger tanc...* kezdetű mondóka igen régi ún. kiolvasó, kiszámálós mondóka. Eppen ezért nagyon sok változata van. Majdnem mindegyik megegyezik abban, hogy számotállással kezdődik, a számok azonban gyakran értelmetlenné váltak, pl. Egy, kettő, három, német. Szám az alapja az *egyetem* (és változatai: *egyedem*, *egyetem*, *egyedelem* stb.) kezdő szónak is, az *egy*. A számokhoz sokszor értelmetlen szavak csatlakoznak, esetleg értelmes szavak értelmetlenekkel keverednek. Hogy mondókánk *tenger tanc* szavaiban sem kereshetünk logikai értelmet, mutatják a különböző helyeken feljegyzett változatok: *Egyedem*, *begye-*

dem, *kender tánc*; *Egyedem*, *begyedem*, *bikkfajárom*; *Egyetem*, *begyetem*, *butymojáró*; *Egyedem*, *begyedem*, *Dinom-dánom*, *Holló-polló*, *Kender-kopó*; stb.

Az effajta mondókákban tulajdonképpen nem is az értelem a fontos, hanem a ritmus. A kiszámoló ütemre mondja a verset, rámutatva vagy megérintve játékosársait, esetleg ütemről ütemre felváltva a saját és a másik mellé ütte.

A mondókák — s általában a gyermekjátékok — szövegének megfejtését megkísérelték ugyan, de eredmény nélkül. Többben arra gondoltak, hogy ezekben a felnőttek életében egykor fontos szerepet játszó tevékenységnek, a sorsolásnak (pl. a közös birtok művelésre való kiosztásának stb.) az utánpótlását kell látnunk. Egyik-másik fajtájához nyilván voltak pontosan meghatározott „rituális” szövegek vagy varázsigék. A gyermekek a szöveget nem értve, a maguk észjárása szerint helyettesítették a kritikusabb részeket, valószínűleg csak a ritmusra ügyelve.

R. Lovas Gizella

Preil Mihályné — 1111 Budapest, Lágymányosi ú. 23/b. — a *szokik* ige jelen idejű alakjainak használatára vonatkozólag kéri tanácsunkat.

A művelt beszédben és az irodalmi nyelvben a *szokik* ige jelen idejű alakjait használjuk, hiszen a szokás múltbeli gyakorlat során kialakult cselekvési mód. Sokan azonban — a szokás ielenbeli állapotára gondolva — ielen időben is ragozzák, s a régen ingadozó használat hatására az *ikes szokom*, *szokik*

stb. helyett az *iktelen szokok*, *szok* stb. igealakokat is használják. A nyelvjárási színezetű, s főképp az iskolázatlan, kevésbé művelt emberek nyelvhasználatában élő *szokok*, *szok* ragozott alakokat a köznyelvben és a választékos irodalmi nyelvben mindenképpen kerülni kell. Az idővonatkozás nélküli *igekötős beleszokik*, *megszokik*, *rászokik* stb. igeek természetesen a — gyakorta jövő értékű — jelen idejű alakjai is kifogástalanok, például: *rövid idő múlva beleszokom a munkába*; *a gyerek mindent megszokik*; *vigyázz, mert rászokom a dohányzásra*; *vagy megszokik, vagy megszökik*; stb.

Poronyi Zoltán ny. főmérnök — 7623 Pécs, Semmelweis u. 21. — arra kíváncsi, hogy a „földterület-mérték” jelentésű *hold* szó eredetét tekintve rokonságban van-e a Föld mellékbolygója’ jelentésű *holdal*.

A két azonos hangalakú szónak semmi köze sincs egymáshoz. Az előbbi *hold* a reggel, hajnal’ jelentésű régi *hol* szó -d kicsinyítőképzős származéka (ezzel függ össze a *holnap* szó is), az égitest’ jelentésű *hold* pedig a *hó* *hold*, hónap’ főnévből alakult. Az első *hold* szó jelentésének a magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint az a magyarázata, hogy egy holdnyi földterületet reggel munkába állva egy nap alatt lehet egy igával fölszántani. Néhány más nyelv azonos jelentésű szava is hasonló szemléleten alapul, például: német *der Morgen*, szerbhorvát *jutro*, szlovén *jutro*; földterületmérték, *hold*’, tulajdonképpen: ’reggel’.

T. U. I.

HIPNOPÉDIA